

PEDAGOGICKÁ
FAKULTA
Univerzita Karlova

Červen 2023

Co dělají absolventi pedagogických oborů? Fakta a mýty o profesní mobilitě učitelů a pedagogických pracovníků

Jan Koucký a Martin Zelenka

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

PEDAGOGICKÁ
FAKULTA
Univerzita Karlova

Tento výstup lze použít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>)

Důvody nedostatku učitelů

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy je od prosince 2020 řešitelem projektu OP VVV (CZ.02.3.68/0.0/0.0/19_076/0016404) s názvem Důvody nenastoupení absolventů pedagogických fakult do profese učitele, který reaguje na problematiku nedostatku učitelů v českém školství.

Cílem projektu je identifikovat zda, do jaké míry a proč absolventi pedagogických fakult a učitelských studijních programů na ostatních fakultách nenastupují k výkonu povolání, na které byli v průběhu svého vzdělávání připravováni. Nebo zda, do jaké míry a proč z profese učitele brzy odcházejí. Zároveň je ovšem cílem projektu identifikovat významné bariéry a faktory, které k nedostatku učitelů vedou, a to na různých úrovních:

- a) na individuální úrovni samotných učitelů či studentů připravujících se na profesní dráhu učitele;
- b) na úrovni vysokých škol a fakult, které studenty ke vstupu do učitelské profese připravují;
- c) na úrovni (především) základních a středních škol jako zaměstnavatelů učitelů;
- d) na úrovni státu zodpovědného (prostřednictvím ministerstva) za zajištění učitelů a péči o ně;
- e) na úrovni společenských předpokladů a podmínek pro výkon učitelského povolání.

Na základě analýz primárních i sekundárních zdrojů informací a dat z kvalitativních a kvantitativních šetření, rešerší zahraniční a domácí literatury a rozborů vybraných vzdělávacích politik budou v rámci projektu navrženy krátkodobé kroky i dlouhodobější opatření a strategie, které:

- 1) vytvoří předpoklady pro to, aby mezi poptávkou a nabídkou učitelů a pedagogických pracovníků na pracovním trhu v budoucnu již nenastávaly podobné výkyvy a nerovnováhy;
- 2) omezí nenastupování příslušných absolventů do povolání učitele a případně přispějí k návratu části těch, kteří již působí v jiných odvětvích a povoláních.

Co dělají absolventi pedagogických oborů?

Fakta a mýty o profesní mobilitě učitelů a pedagogických pracovníků

Jan Koucký a Martin Zelenka

Středisko vzdělávací politiky, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

Červen 2023

Obsah

Úvodem	7
1. Nastupují absolventi do povolání učitele?	8
1.1 Pracují v oboru? Mezinárodní srovnání uplatnění absolventů pedagogických oborů	8
1.2 Co dělají vysokoškoláci s pedagogickým vzděláním?	12
2. Pedagogické vzdělání na pracovním trhu	19
2.1 Přechod absolventů z vysoké školy do pedagogických povolání	19
2.2 Proč mladí lidé (ne)chtějí pracovat jako učitelé	21
3. Odcházejí učitelé ze svého povolání?	26
3.1 Profesní mobilita vysokoškoláků	26
3.2 Mobilita absolventů vysokých škol	28
3.3 Mezinárodní srovnání profesní mobility pedagogů	31
4. Závěrem	38
5. Literatura	40
Příloha č. 1	
Soulad mezi oborem vzdělání a vykonávané práce: metodologická a empirická východiska	42
Příloha č. 2	
Vysokoškolačky na mateřské a rodičovské dovolené	46
Příloha č. 3	
Faktory ovlivňující nevykonávání pedagogických povolání	50

Úvodem

Ve studii, zpracované v rámci řešení projektu o důvodech nedostatku učitelů, se věnujeme dvěma stěžejním a nejčastěji kladeným otázkám v souvislosti s (ne)dostatkem učitelů v českém školství. Zaprvé jde o otázku, nakolik absolventi učitelských a širěji pedagogických oborů po ukončení studia skutečně nastupují do povolání, která odpovídají jejich vystudovanému oboru (pracují v oboru, nebo mimo obor); jedná se tedy o problematiku kvalifikačního souladu mezi vzděláním a povoláním absolventů pedagogických oborů. Zadruhé jde o otázku, nakolik učitelé a další pedagogičtí pracovníci zůstávají, či nezůstávají pracovat v odpovídajících povoláních (v oboru), zda příliš často neodcházejí pracovat do jiných povolání (mimo obor); v tomto případě jde tedy o vývoj kvalifikačního souladu v jejich profesní mobilitě při odchodu z odpovídajících povolání (mimo obor), ale i při příchodu do nich.

Text studie je rozdělen do tří hlavních částí. V první (*Nastupují absolventi do povolání učitele?*) se zaměříme především na to, zda absolventi pedagogických oborů vysokých škol nastupují do povolání učitele či do příbuzných pedagogických povolání. Ve druhé části (*Pedagogické vzdělání na pracovním trhu*) podrobněji rozebereme, kde a jak dlouho působí absolventi pedagogických oborů během svého ekonomicky aktivního života (tedy zhruba od 25 do 65 let). A konečně ve třetí části (*Odcházejí učitelé ze svého povolání?*) budeme analyzovat profesní mobilitu těchto absolventů, tedy nakolik, kdy a kam z pedagogických povolání odcházejí, ale nejen to, také nakolik, kdy a odkud do nich přicházejí. Použijeme pro to údaje z řady různých mezinárodních (například EU LFS, EU SILC, OECD TALIS) i národních databází (výzkumy učitelů 2009 a 2021, výzkumy studentů vysokých škol 2009 a 2022, Absolvent 2018 a VŠPS ČSÚ). Výsledky analýz ve studii většinou shrnujeme a představujeme ve formě grafů.

Výsledky našich analýz ukazují, že pouze čtvrtina z ekonomicky aktivních absolventů pedagogických oborů vysokých škol pracuje mimo svůj obor, což je nejen méně než v průměru absolventi ostatních oborů, ale také méně než jejich kolegové z většiny evropských zemí. Odchod mladých absolventů pedagogických oborů z odpovídajících povolání je u nás totiž ve větší míře způsoben odchodem na mateřskou a rodičovskou dovolenou než odchodem do jiných povolání. Za hlavní důvody, proč se mladí nehrnou do povolání učitele, považují samotní učitelé možnost se lépe uplatnit v jiných povoláních a stále i nízké platové ohodnocení. Zato současní studenti učitelství se obávají spíše vysoké náročnosti, stresu a nízkého respektu povolání učitele. Dokládáme také, že ani z hlediska mobility během celého pracovního života neodcházejí učitelé a další vysokoškoláci s pedagogickým vzděláním pracovat mimo obor o nic častěji než jejich kolegové v zahraničí nebo absolventi jiných oborů.

Předkládaná studie je shrnutím závěrů některých analýz, které autoři zpracovávají v rámci projektu Důvody nedostatku učitelů, jenž v letech 2020–2023 řeší tým na Pedagogické fakultě UK (blíže viz <https://pages.pdf.cuni.cz/nedostatekucitelu/>). Studie naplňuje některé z cílů definovaných v úvodní studii projektu (blíže viz Koucký, 2020). Ve zkrácené verzi byla studie publikována v časopise Pedagogická orientace, 2023, roč. 33, č. 1, s. 139–169 (<https://journals.muni.cz/pedor/article/view/33781>)

I. Nastupují absolventi do povolání učitele?

I.1 Pracují v oboru? Mezinárodní srovnání uplatnění absolventů pedagogických oborů

Jedním z těchto zdrojů jsou údaje z celostátního reprezentativního Výběrového šetření pracovních sil (VŠPS), jež je českou národní verzí celoevropského šetření EU LFS (*European Union Labour Force Survey*), které zajišťuje statistický úřad zemí EU Eurostat. V rámci VŠPS přitom ČSÚ – podobně jako statistické úřady v dalších evropských zemích – v posledních letech sbírá každoročně údaje zhruba od 45 tisíc respondentů ve věku od 15 let, mezi nimiž je přibližně 4,5 tisíce vysokoškoláků a z nich kolem 800 absolventů pedagogických oborů (skupiny oborů Vzdělání a výchova). Pro naše analýzy jsme od ČSÚ získali uvedená data na úrovni jednotlivých respondentů za roky 2004–2021, tedy za posledních 18 let (v analyzované databázi je celkem přibližně 3,5 milionů respondentů).

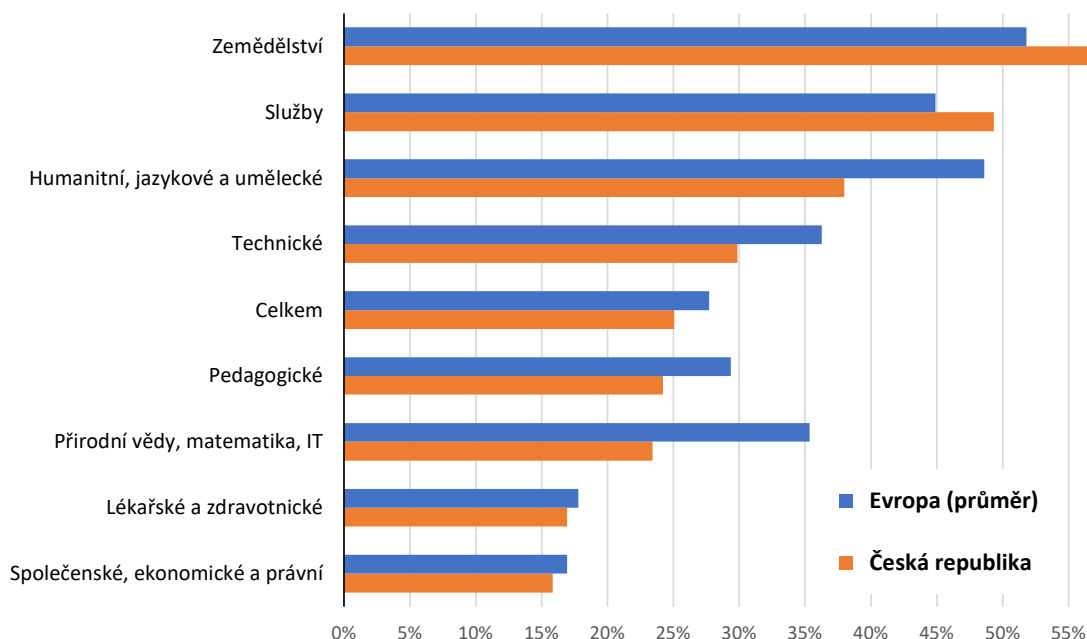
Podstatné ovšem je, že na základě evropské metodiky (viz např. Eurostat, nd. nebo Wolbers, 2013), kterou podrobněji vysvětlujeme v Příloze č. I *Soulad mezi oborem vzdělání a vykonávané práce: metodologická a empirická východiska*, je možné pro analýzu vztahu (souladu či nesouladu) mezi oborem vysokoškolského vzdělání a vykonávaného povolání analyzovat také údaje z ostatních evropských zemí. Srovnávací analýza vychází z databáze EU LFS, která je – vzhledem k rozhodující koordinační roli Eurostatu – ve všech analyzovaných zemích šetřena obdobným způsobem a na obdobně rozsáhlém vzorku. Konkrétně se analýza týká absolventů vysokoškolského vzdělání ve věku 25–34 let a zahrnuje roky 2015–2020, pro které bylo možné mezinárodní databázi se srovnatelnými údaji připravit.

Využijeme tedy popsaný metodologický postup a rovnou přistoupíme k mezinárodnímu srovnání podílu absolventů různých skupin oborů terciárního vzdělání v evropských zemích, kteří pracují nebo nepracují v povoláních odpovídajících oboru jejich vzdělání. Vzhledem k tomu, že jsme chtěli zajistit dostatečnou robustnost údajů, do analýzy jsme pro všechny země i skupiny oborů terciárního vzdělání zahrnuli všechny údaje za roky 2015–2020 (v následujícím textu a grafech se tedy jedná o průměrné údaje za toto období). Výsledky naší analýzy představíme ve dvou grafech, které se navzájem doplňují a ilustrují základní závěry provedené analýzy.

Obrázek I se týká průměrných hodnot podílu ekonomicky aktivních absolventů vysokých škol ve věku do 35 let, kteří pracují mimo obor ukončeného vzdělání (analýza pro to využila tzv. normativní nebo též objektivní postup, který vypracovala mezinárodní expertní skupina Eurostatu), a to za jednotlivé skupiny oborů vysokoškolského vzdělání v České republice a v celkovém průměru všech analyzovaných evropských zemí, za které jsou potřebné údaje k dispozici. Skupiny oborů jsou přitom seřazeny sestupně podle hodnoty podílu absolventů českých vysokých škol, kteří pracují mimo obor dosaženého vzdělání, tedy v neodpovídajícím povolání.

Obrázek I Absolventi vysokých škol pracující mimo vystudovaný obor (podíl v %)

Česká republika a evropské země: průměr za roky 2015–2020 podle skupin oborů a věku do 35 let

Zdroj: výsledky analýzy databáze EU LFS 2015–2020

Celkové výsledky analýzy za roky 2015–2020 ukazují, že absolventi vysokých škol (všech oborů) v České republice se z hlediska uplatnění v oboru na pracovním trhu nijak zvlášť neodlišují od evropského průměru. Analýza dokonce prokázala, že jejich výsledky jsou o něco příznivější než u většiny evropských zemí, neboť u nás pouze kolem čtvrtiny (25,1 %) ze všech absolventů vysokých škol pracuje mimo vystudovaný obor, zatímco v evropském průměru jich je zhruba o desetinu více (evropský průměr činí 27,7 %). Z analyzovaných 31 evropských zemí mají v tomto ohledu pouze absolventi v devíti zemích ukazatele lepší než absolventi vysokých škol (ve věku do 35 let) v České republice.

Výsledky za jednotlivé skupiny oborů se ovšem podle očekávání poměrně dost odlišují. Již jsme zmínili, že na jedné straně je to způsobeno rozdílným pojetím profilu absolventů různých oborů, neboť některé jsou tradičně koncipovány specificky jen pro určitý omezený okruh „uzavřených“ profesí a uplatnění absolventů mimo ně je spíše neobvyklé (například lékaři nebo právníci) nebo jsou naopak formulovány pro široký okruh povolání, která se navíc dynamicky rozvíjejí, takže absolventi se mohou ve shodě s vystudovaným oborem uplatnit v širokém spektru „starých“ i „nových“ povolání – typickým příkladem jsou ekonomové (Desjardins & Rubensons, 2011).

Absolventi některých jiných oborů jsou však připravováni pro sektory a povolání, která se na trhu práce postupně spíše zmenšují nebo přinejmenším rostou pomalejším tempem (například zemědělské obory). Pro vysoké školy to není vůbec jednoduché, neboť musí neustále, a navíc v předstihu před vývojem na pracovním trhu inovovat strukturu nabízených programů vzdělání i jejich obsah (vysoké školy zemědělské například rozšiřovaly

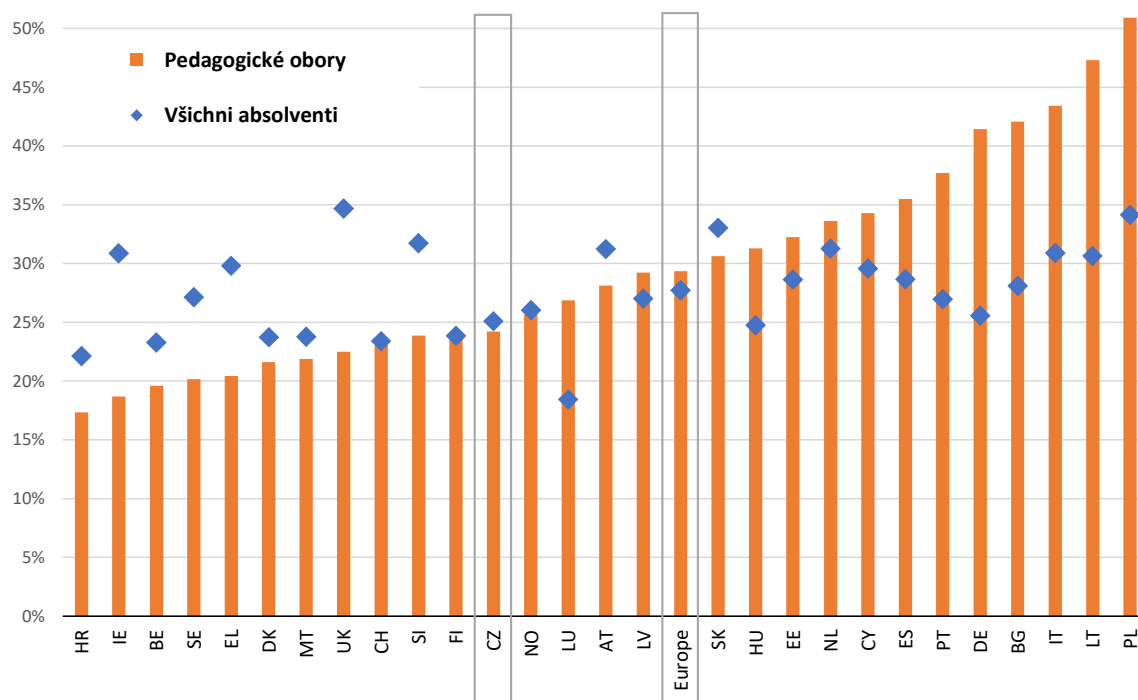
svou nabídku právě o ekonomické obory, které na nich dříve téměř nebyly). Celkem pochopitelně v tom nejsou vždy plně úspěšné. Také proto, že nepominutelnou roli v tom má rovněž stát (například ve Francii, kde se jako regulační nástroj státu využívá tzv. kontraktové financování) nebo trh (například v USA, kde sladování poptávky a nabídky studia významně ovlivňuje kombinace tzv. sdíleného financování, dostatečného množství informací o uplatnění absolventů a velmi rozšířeného kariérového poradenství).

Údaje v grafu poměrně jednoznačně ukazují, že nejvyšší příčka v podílu absolventů pracujících mimo obor vzdělání, který na vysoké škole vystudovali, patří zemědělským a příbuzným oborům, a to nejen u nás, ale i v celkovém průměru evropských zemí. V obou případech hodnoty převyšují polovinu všech absolventů těchto oborů a potvrzují tak závěry z národních výzkumů uplatnění absolventů vysokých škol na pracovním trhu. Ne příliš vysoký soulad vykazují také absolventi oborů služeb (týká se to zvláště České republiky) a humanitních, jazykových a uměleckých oborů (týká se to zvláště celkového průměru evropských zemí). V obou případech se podíl absolventů, kteří nepracují ve vystudovaném oboru, pohybuje zhruba mezi 38 % až 50 %.

Na druhé straně nejvyššího souladu absolvovaného oboru a vykonávaného povolání dosahují v České republice i v evropském průměru absolventi společenských, ekonomických a právních oborů (především díky absolventům právnických oborů, ale rovněž díky širokému spektru odpovídajících povolání pro absolventy ekonomických a podnikatelských oborů) a celkem podle očekávání absolventi lékařských a zdravotnických oborů.

Obrázek 2 Absolventi vysokých škol pracující mimo vystudovaný obor (podíl v %)

Evropské země: průměrné hodnoty za roky 2015–2020

Zdroj: výsledky analýzy databáze EU LFS 2015–2020

U obou těchto skupin oborů jejich absolventi ani neatakují hranici pětiny pracujících mimo vystudovaný obor vysokoškolského vzdělání.

Podíl absolventů pedagogických oborů vysokých škol, kteří nepracují v odpovídajícím povolání a pracují tedy mimo vystudovaný obor, se v průměru evropských zemí (29,4 %) a ještě výrazněji u nás (24,2 %) pohybuje blízko celkovému průměru všech absolventů vysokých škol. Ovšem s tím rozdílem, že zatímco v průměru evropských zemí je soulad vystudovaného oboru a povolání u absolventů pedagogických oborů nižší než u celkového průměru všech mladých vysokoškoláků, u nás je vyšší než u průměru těchto absolventů vysokých škol. Z toho také plyne, že v České republice absolventi pedagogických oborů častěji pracují v oboru než ve většině evropských zemí; pouze v jedenácti z nich mají totiž absolventi pedagogických oborů příznivější ukazatele než u nás.

Obrázek 2 se týká pouze absolventů pedagogických oborů (skupina oborů Vzdělání a výchova podle klasifikace ISCED-F) do 35 let věku, kteří pracují mimo obor svého vzdělání. Tento ukazatel je porovnáván jak se stejně definovanými absolventy z uvedených evropských zemí, tak s průměrnou hodnotou za absolventy všech oborů vysokých škol v každé zemi (země, označené mezinárodně používanými zkratkami, jsou seřazeny vzestupně podle podílu absolventů pedagogických oborů, kteří pracují mimo obor, tedy v povoláních, která neodpovídají jejich vzdělání; celkový průměr všech evropských zemí, pro které bylo možné ukazatel vytvořit, je označen jako „Europe“, neboť nezahrnuje jen země EU, ale také další země ESVO, tedy například Švýcarsko CH nebo Norsko NO).

Z grafu je rovněž zřejmé, že absolventi pedagogických oborů v České republice pracují v oboru (v odpovídajícím povolání) častěji než například jejich kolegové u všech našich sousedů (Rakousko, Slovensko, Německo a Polsko). A jsou na tom téměř stejně jako absolventi pedagogických oborů ve Finsku, dávaném tak často za vzor kvalitou a prestiží učitelství; mimo pedagogická povolání totiž směřuje necelá čtvrtina Finů jako u nás. V průběhu let 2015–2020 se navíc ukazatel podílu absolventů pedagogických oborů, kteří pracují mimo svůj obor, u nás postupně snižoval. Zatímco na začátku tohoto období se ještě pohyboval spíše nad 25 %, v roce 2020 dosahoval již pouze 20 %.

Rozdíly mezi jednotlivými zeměmi v ukazateli celkového podílu absolventů, kteří pracují mimo svůj obor ze všech ekonomicky aktivních vysokoškoláků ve věku do 35 let, jsou jen středně vysoké. Pohybují se v rozmezí mezi 22,1 % v Lucembursku až po necelých 34,1 % ve Spojeném království; podíl těchto dvou krajních hodnot není ani dvojnásobný (činí 1,54). Zato rozdíly mezi těmito ukazateli u absolventů pedagogických oborů v jednotlivých evropských zemích jsou podstatně vyšší. Nejnižší podíl absolventů pedagogických oborů pracujících v neodpovídajícím povolání (mimo obor) je v Chorvatsku (17,3 %) a naopak nejvyšší v Polsku (50,9 %); podíl obou krajních hodnot je tak téměř trojnásobný (činí vysokých 2,94). Do jisté míry to souvisí s tím, že v celkovém průměru se extrémní rozdíly mezi různými obory poněkud stírají; může to být způsobeno i rozdílně vymezenými definicemi nebo pojetím pedagogických oborů v jednotlivých zemích. Výsledky této analýzy však nepochybně z podstatné části odrážejí i skutečnou komparaci situace v jednotlivých zemích.

Výsledky provedené srovnávací analýzy údajů z robustní mezinárodní databáze EU LFS z více než 30 evropských zemí za roky 2015–2020 nás plně opravňují k formulaci následujícího závěru. Méně než čtvrtina absol-

ventů (vysokoškoláků ve věku do 35 let) pedagogických oborů v České republice pracuje mimo obor svého vzdělání. Z komparativního hlediska to v žádném případě není příliš mnoho. A to ani ve srovnání s absolventy pedagogických oborů z většiny dalších evropských zemí, ale ani ve srovnání s absolventy jiných vysokoškolských oborů jak u nás, tak i v zahraničí. Přestože výsledky analýzy mezi různými zeměmi i mezi různými skupinami oborů vysokoškolského vzdělání jsou dosti rozdílné, podíl absolventů pedagogických oborů, kteří nepracují v oboru, je v České republice nižší než ve většině evropských zemí a současně je nižší než průměrná hodnota za všechny obory vysokoškolského vzdělání v České republice i v celé Evropě.

1.2 Co dělají vysokoškoláci s pedagogickým vzděláním?

Po mezinárodním srovnání uplatnění absolventů s pedagogickým vzděláním se podrobněji podíváme na uplatnění všech vysokoškoláků s pedagogickým vzděláním v České republice. Zatímco v předcházejícím mezinárodním srovnání jsme se zabývali pouze ukazateli podílu absolventů vysokých škol do 35 let věku, kteří pracují (resp. nepracují) v odpovídajícím povolání (pracují, nebo nepracují v oboru), nyní se podíváme na vysokoškoláky s pedagogickým vzděláním nejen v celé demografické struktuře (podle pohlaví a věku), ale také v různých podobách tzv. ekonomické neaktivity. Na základě stejné metodiky rozlišíme již nejen ty nestudující vysokoškoláky, kteří pracují v oboru, který vystudovali, či pracují v povolání mimo tento obor, ale také ty, kteří jsou nezaměstnaní nebo nejsou ekonomicky aktivní (a jsou tedy na mateřské/rodičovské dovolené, v domácnosti, ve starobním či invalidním důchodu nebo v jiné podobě ekonomické neaktivity).

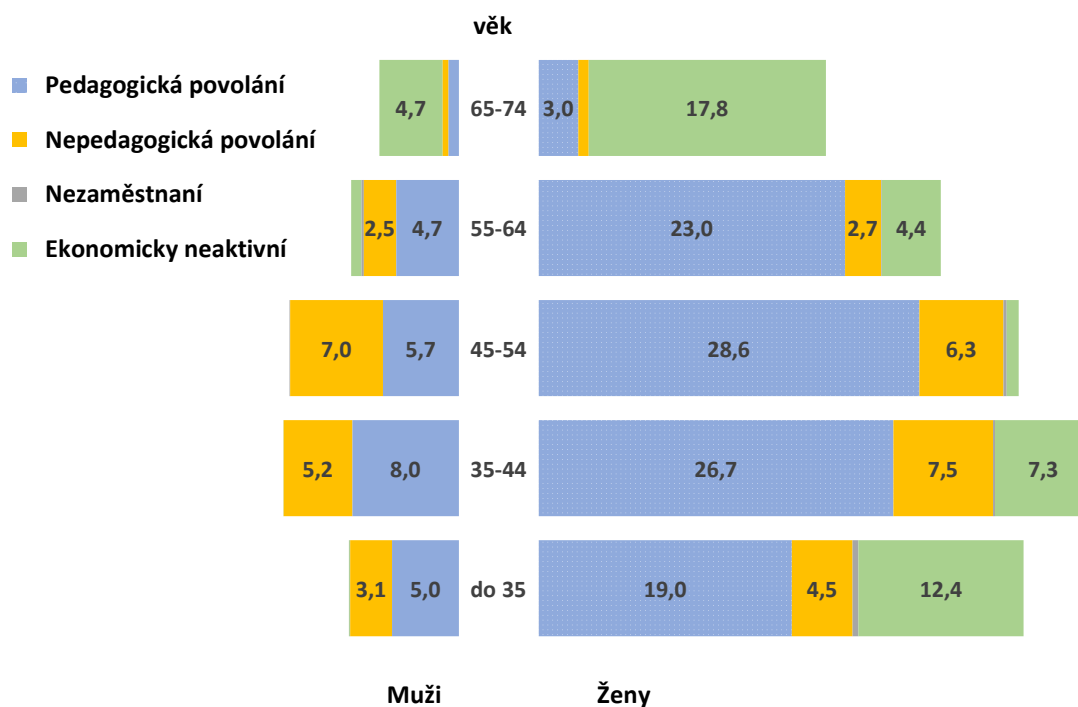
Pro grafické znázornění výsledků takového rozboru je vhodný tzv. demografický strom. Obrázek 3 ukazuje počet vysokoškoláků s pedagogickým vzděláním v celé české dospělé populaci podle pohlaví, věku (desetileté věkové skupiny až do 75 let) a podle jejich ekonomické aktivity (jde však pouze o osoby, které již dále nepokračují ve studiu).¹

Údaje v grafu ukazují poměrně komplexní obrázek obsahující řadu informací. Pravděpodobně jako první si všimneme nepoměru mezi zastoupením mužů a žen mezi vysokoškoláky s pedagogickým vzděláním, což samozřejmě není nic překvapujícího. Přirozeně odráží obdobnou disproporci nastolenou již mezi studenty a absolventy pedagogických oborů, a to s drobnými odchylkami v celé věkové struktuře. Celkový podíl žen ze všech vysokoškoláků s pedagogickým vzděláním dosahuje zhruba 78 %, přesto je však vidět, že mezi nejmladšími do 35 let věku se dostává ještě výš, lehce přes čtyři pětiny. Když se podíváme na stejné průměrné údaje za roky 2004–2006, tedy o 15 let dříve, podíl žen ze všech vysokoškoláků s pedagogickým vzděláním činil 73 % a mezi těmi nejstaršími se dostával dokonce pod 70 %. Nasvědčuje to tomu, že podíl žen mezi absolventy pedagogických oborů vysokých škol se sice celkem pomalu, ale postupně zvyšuje. Přestože tato tendence není nijak dramatická, je dlouhodobá. Naštěstí se z nových dat zdá, že v posledních několika málo letech se již dále neprohluje.

¹ Vzhledem ke zvolenému podrobnému členění a s ohledem na velikost souboru jsme spojili údaje za tři poslední po sobě jdoucí roky 2019 až 2021 a tím výrazně zvýšili robustnost souboru. Údaje v grafu jsou přepočtené na celou populaci (podle metodiky ČSÚ) a uvedené v tisících (hodnoty nižší než 1 tisíc v grafu nemají popisky).

Obrázek 3 Vysokoškoláci s pedagogickým vzděláním podle pohlaví, věku a ekonomické aktivity

Česká republika: průměrné údaje za roky 2019–2021 (v tisících)

Zdroj: výsledky analýzy databáze VŠPS ČSÚ 2019–2021

Z mezinárodního srovnání již víme, že u nás zhruba čtvrtina z pracujících absolventů pedagogických oborů vysokých škol ve věku do 35 let pracuje mimo vystudovaný obor a jejich povolání se neshoduje s jejich vzděláním. Potvrzují to i analyzované údaje VŠPS ČSÚ. Z celkově téměř 32 tisíc pracujících absolventů s vysokoškolským pedagogickým vzděláním v tomto věku jich tedy necelých 8 tisíc pracuje mimo pedagogická povolání. Mezi ženami je jich ovšem podstatně menší podíl (necelých 20 %), zato mezi muži je oproti ženám v podstatě dvojnásobný (39 %). Vzhledem k celkově nízkému podílu mužů s pedagogickým vzděláním to ovšem v absolutních číslech představuje „jen“ něco přes 3 tisíce absolventů.

V téže věkové skupině je ovšem mnohem více absolventů, kteří nepracují vůbec (součet mužů a žen je 12,5 tisíce; pouze asi pět stovek z nich je nezaměstnaných). V drtivé většině se přitom jedná o ženy a je tedy zřejmé, že jde především o ty, které jsou na mateřské nebo na rodičovské dovolené. V každém případě podstatně víc absolventů v uvedeném věku nepracuje jako učitelé, protože jsou ekonomicky neaktivní, a ne proto, že pracují v jiném povolání. Navíc poměrně vysoký údaj o ekonomické neaktivitě vidíme ještě i ve vyšší věkové skupině žen od 35 do 44 let (spolu s nezaměstnanými jich je téměř 7,5 tisíce), který je stále ještě takřka stejný jako počet žen s vysokoškolským pedagogickým vzděláním, které nepracují v oboru.

Odborné studie (například řada studií CERGE-EI z posledních let – více viz Příloha č. 2 *Vysokoškolačky na mateřské a rodičovské dovolené*) ukazují, že systém rodičovských dávek a příplatků a s tím spojené čerpání mateřské a rodičovské dovolené jsou v České republice jedny z nejvelkorysejších v celé Evropě. Typická česká matka se dvěma dětmi stráví (podle CERGE-EI) na rodičovské dovolené 6 až 8 let, což je jinde v Evropě skutečně neobvyklé, zvláště mezi vysokoškolačkami. Matkám to sice umožňuje trávit komparativně delší dobu se svými dětmi, ale zároveň je na velmi dlouho vzdaluje pracovnímu trhu a ovlivňuje míru jejich zaměstnanosti.

Nejen naše analýzy však navíc prokazují, že čím déle vysokoškolačky s pedagogickým vzděláním zůstávají doma s dětmi, tím spíše se pak do povolání učitelky již nevracejí. Vliv má pochopitelně i to, že po několika letech strávených doma s dětmi se chtějí dostat mezi dospělé lidi, a ne jít opět pracovat s dětmi. Analyzovali jsme z tohoto hlediska pracovní a profesní mobilitu učitelů z databáze ČSÚ VŠPS za roky 2005 až 2021. Ukazuje se, že z učitelek, které odešly na mateřskou a po mateřské/rodičovské se vracejí zpátky do práce, nastupuje dlouhodobě opět do povolání učitelky pouze 80 % z nich. A jejich podíl se v čase navíc postupně snižuje ke třem čtvrtinám.

Samozřejmě se to promítá do celkového počtu a podílu pracujících a nepracujících vysokoškolaček. Proto jsme přistoupili k další komparativní analýze údajů z mezinárodní databáze EU LFS. Opět jsme využili toho, že i v evropské databázi lze ve srovnávaných údajích o vysokoškolačkách ve věku 20–34 let vynechat údaje o těch, které ještě studují. U všech ostatních jsme se ve všech zemích, u nichž jsou potřebné údaje k dispozici, podívali na podíl těch, které jsou ekonomicky aktivní nebo ekonomicky neaktivní, z nichž je ovšem drtivá většina právě na mateřské nebo rodičovské dovolené. Pro zvýšení robustnosti analyzovaného datového souboru jsme spojili soubory za tři roky 2020 až 2022.

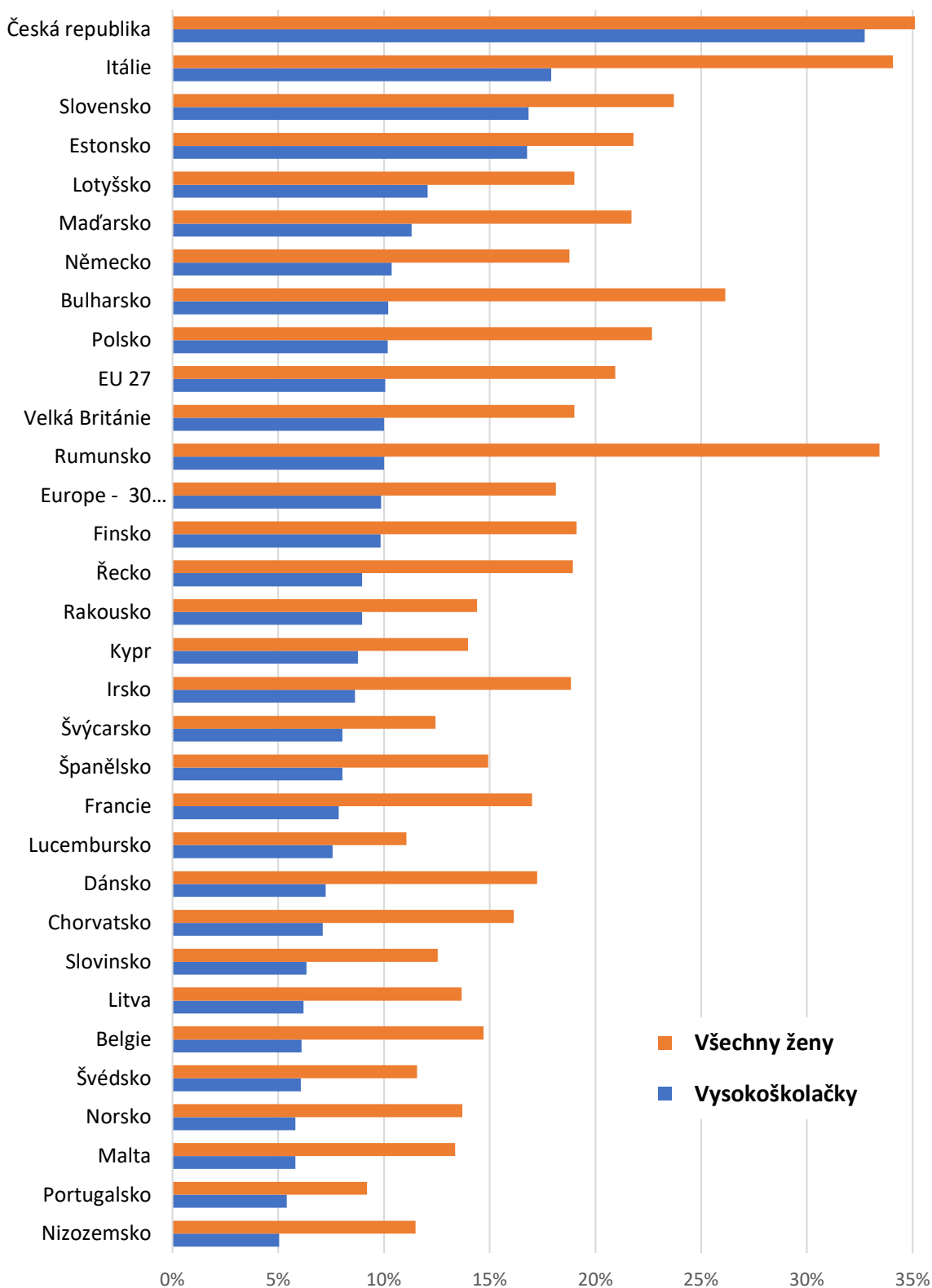
Výsledky tohoto rozboru jsou pro hodnocení situace v České republice skutečně zářející. Je možné je shrnout do dvou údajů za každou zemi v následujícím Obrázku 4. Uvádíme v něm zaprvé podíl všech žen ve věku 20–34 let, které již nestudují, ale přitom jsou ekonomicky neaktivní, a zadruhé stejně definovaný podíl nestudujících ekonomicky neaktivních žen, v tomto případě však pouze těch, které mají vysokoškolské vzdělání (země jsou v grafu seřazeny právě podle podílu ekonomicky neaktivních vysokoškolaček).

Podíl nestudujících, a přitom ekonomicky neaktivních vysokoškolaček v této věkové skupině, je v České republice ze všech evropských zemí zdaleka nejvyšší (téměř třetinový; analýza dat z databáze EU LFS jen potvrdila hodnotu ukazatele zjištěnou již z české databáze VŠPS). Nejde však jen o to, že v tomto žebříčku „vedeme“, ale také o to, s jak bezprecedentním odstupem od všech ostatních zemí. Vždyť zatímco u nás je ekonomicky neaktivních vysokoškolaček 32 %, v pořadí druhé Slovensko jich má pouze 22 %, tedy o deset (!) procentních bodů méně, v pořadí třetí Estonsko 21 % a všechny ostatní evropské země již méně než 20 %. Průměr všech analyzovaných evropských zemí činí 11 %, což je zhruba stejně jako v Německu nebo v Polsku, ale například v Rakousku dosahuje jen 9 %. Pokud by tedy i u nás byl tento ukazatel na úrovni evropského průměru, dvě třetiny z dnes ekonomicky neaktivních vysokoškolaček by posílily pracovní trh.

Výrazné jsou u nás také malé rozdíly v ekonomické neaktivitě mezi všemi ženami a vysokoškolačkami, což jsme již s odkazem na studie CERGE-EI vysvětlovali relativně příznivým nastavením rodičovských dávek právě

Obrázek 4 Nestudující ekonomicky neaktivní ženy ve věku 20–34 let

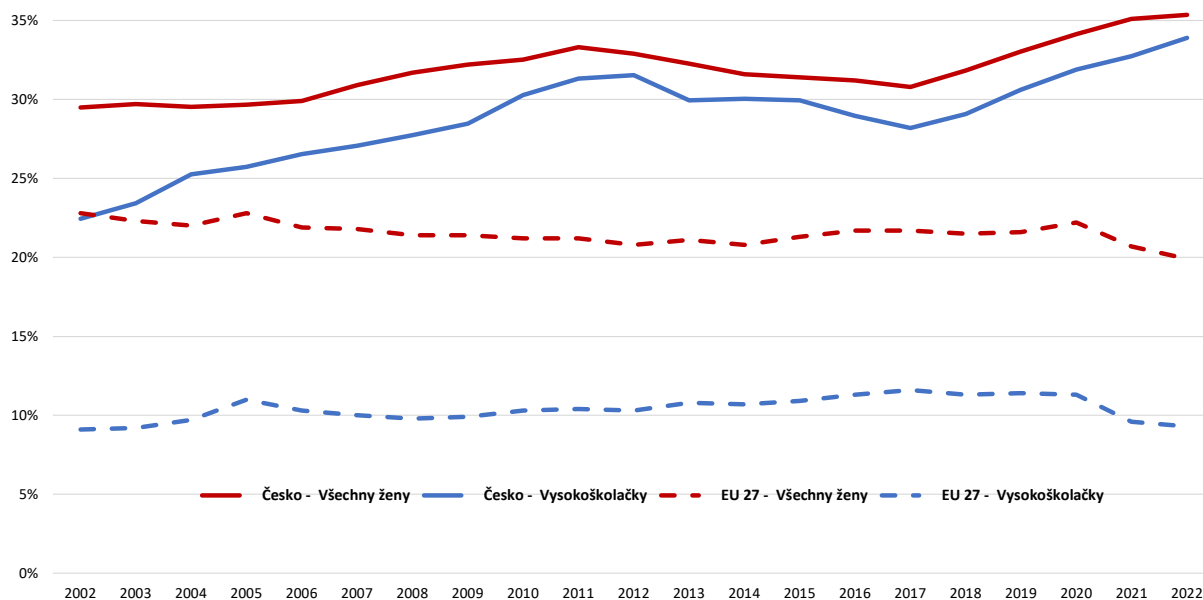
Evropské země; podíl v procentech za roky 2020–2022

Zdroj: výsledky analýzy databáze EU LFS 2019–2021

Obrázek 5 Nestudující ekonomicky neaktivní ženy a vysokoškolačky ve věku 20–34 let

Česká republika a průměr Evropské unie; podíl v procentech za roky 2002–2022

Zdroj: výsledky analýzy databáze EU LFS 2000–2022

pro vysokoškolačky. Kontrastuje to zvláště s Itálií nebo s Rumunskem, kde je sice podíl všech ekonomicky neaktivních žen v tomto věku téměř stejně vysoký jako u nás (také přesahuje 30 %), ale podíl ekonomicky neaktivních vysokoškolaček je podstatně nižší. I ve většině dalších evropských zemí je ovšem rozdíl mezi ekonomickou neaktivitou všech žen a vysokoškolaček ve věku 20–34 let zřetelně větší, než je tomu v České republice.

Uvedené skutečnosti nejsou u nás ani zcela nové, ani neznámé, ale diskutuje se o nich málo a zřídka kdy se propojují se svými nejrůznějšími dopady, jako je například právě údajný nedostatek učitelů. Přestože však uvedené tendence platí nejméně dvě desetiletí (v podrobnějších komparativních analýzách bohužel nejsme schopni jít před rok 2000), v posledních letech se povážlivě zesilují. Na podrobnější rozbor uvedených tendencí jsme se mohli zaměřit díky tomu, že evropská databáze EU LFS umožňuje po roce 2000 vytvářet časové řady podílu ekonomicky neaktivních a současně nestudujících žen ve věku 20–34 let. Pro přehlednost jsme do následujícího Obrázku 5 zařadili pouze časové řady tohoto ukazatele pro všechny ženy a pro vysokoškolačky za Českou republiku a průměr Evropské unie (EU 27), přestože ukazatele je samozřejmě možné vytvořit i pro další země EU.

Dvacetiletý vývoj v průměru celé EU 27 je možné označit za poměrně stabilní. Podíl ekonomicky neaktivních a nestudujících ze všech žen se celé období pohybuje mírně nad 20 % a u vysokoškolaček kolem 10 %. U všech žen se ukazatel v čase mírně snižuje. Naopak postupný a pozvolný růst ukazatele u vysokoškolaček mezi roky 2008 až 2020 byl vzápětí korigován opětovným poklesem – pravděpodobně jako důsledek

pandemie koronaviru – v letech 2020 až 2022. Podíl všech neaktivních a nestudujících žen je přitom 1,9krát až 2,4krát vyšší než u vysokoškolaček, a přestože dlouhodobě se tento poměr spíše snižoval, v posledních třech letech opět roste.

V České republice je však vývoj obou ukazatelů v posledních dvaceti letech výrazně odlišný. Nejprve je třeba podtrhnout dva základní rozdíly v hodnotách evropských a českých ukazatelů. Zaprvé jsou hodnoty obou ukazatelů v České republice podstatně vyšší než v průměru zemí EU. Zásadně jiný je ovšem také vzájemný poměr obou ukazatelů: podíl nestudujících a ekonomicky neaktivních vysokoškolaček je u nás téměř stejně vysoký jako u všech žen, zatímco v průměru zemí EU je tento poměr méně než poloviční. Jenom to dokládá a podtrhuje mimořádně nízkou ekonomickou aktivitu mladých českých vysokoškolaček.

Samotný dvacetiletý vývoj u nás je přitom charakteristický dvěma obdobími růstu (2002–2011 a znovu 2017–2022) a jedním obdobím mírného poklesu (2011–2017). Celkovým výsledkem je však každopádně zvýšení podílu nestudujících ekonomicky neaktivních žen, avšak u každého z obou ukazatelů rozdílným tempem. Zatímco u všech neaktivních a nestudujících žen se v letech 2002–2022 ukazatel zvýšil z 30 % na 36 %, tedy o pětinu, u vysokoškolaček to bylo z 22 % na 34 %, tedy o více než polovinu. Důsledkem je, že podíl všech neaktivních a nestudujících žen, který byl po roce 2000 oproti stejnému ukazateli u vysokoškolaček o třetinu vyšší, je v současnosti vyšší již jen o necelých 5 % – oba ukazatele se dlouhodobě sblíží.

Z českých údajů VŠPS i mezinárodních údajů EU LFS o ekonomické aktivitě žen ve věku 35–39 let a 40–44 let již také víme, že podíl ekonomicky neaktivních oproti věkové skupině 20–34 let sice klesá, ale v průměru jen asi o 5 procentních bodů, a tudíž pro celou věkovou skupinu 20–39 let se stále pohybuje kolem 30 %. Teprve po čtyřicítce se podíl nepracujících žen snižuje o poznání rychleji. Ve 40–45 letech jsou ovšem vysokoškolačky již zhruba v polovině své pracovní dráhy.

Z jiných českých, ale i mezinárodních šetření² je rovněž známo, že absolventky pedagogických oborů mají v průměru o něco více dětí (spolu s absolventkami zemědělských oborů) než ostatní vysokoškolačky a v průměru s nimi zůstávají o trochu déle doma. Jestliže tedy mezi všemi nestudujícími ženami ve věku od 20 do 35 let je 34 % ekonomicky neaktivních a mezi stejně starými vysokoškolačkami je to 32 %, pak mezi vysokoškolačkami s pedagogickým vzděláním jsou to shodou okolností též 34 % ekonomicky neaktivních. Pokud uvažujeme o všech pracovnících v pedagogických povoláních (bez ohledu na jejich pohlaví), délka ekonomické neaktivity žen se u nás navíc synergicky posiluje s komparativně vysokým podílem žen mezi učiteli a dalšími pedagogickými pracovníky.

Již jsme uvedli, že v České republice je jeden z nejvyšších podílů žen mezi absolventy pedagogických oborů v Evropě. Částečně je tomu tak i proto, že v některých zemích může pracovat vyšší podíl matek, neboť rodičovskou dovolenou čerpají jejich muži. Současně totiž platí, že u nás se kvůli rodičovské dovolené snižuje ekonomická aktivita prakticky jen u žen a nikoli u mužů. Propojíme-li oba synergicky působící vlivy, je zřejmé, že u nás

2 Jako jsou například opakovaná rozsáhlá mezinárodní šetření uplatnění absolventů vysokých škol REFLEX a EUROGRADUATE, na nichž naše pracoviště (SVP PedF UK) spolupracuje.

bude celkově vyšší podíl ekonomicky neaktivních absolventů pedagogických oborů než ve většině evropských zemí ze dvou důvodů. Zaprvé tedy proto, že v ostatních zemích je podstatně nižší podíl ekonomicky neaktivních vysokoškoláček kvůli péči o děti, ale zadruhé také proto, že mezi absolventy pedagogických oborů je v jiných zemích vyšší podíl mužů.

Všechny takto nashromážděné údaje a fakta můžeme společně zapracovat do modelu a poté se tázat, jaké důsledky by mělo splnění předpokladu, že míra ekonomické aktivity vysokoškoláků i vysokoškoláček s pedagogickým vzděláním v České republice se vyrovná příslušným evropským průměrům. Samozřejmě by to mimo jiné přepokládalo úpravu rodičovských dávek a příspěvků na běžnou evropskou úroveň. Modelový propočít pak ukazuje, že na pracovním trhu v České republice by se mezi ekonomicky aktivními nově objevilo kolem 14 tisíc těchto absolventů. Takové zvýšení představuje ovšem asi 8,5 % ze všech vysokoškoláků, kteří jsou dnes na pracovním trhu. Navíc je oprávněné očekávat, že po kratší přestávce se větší podíl těchto absolventů vrátí k profesi učitele.

V této části studie jsme tedy prokázali, že současné nastavení mateřské a rodičovské podpory a dovolené v České republice na jedné straně, ale také nedostatek dostupných míst v předškolních zařízeních a nedostačující nabídka zkrácených úvazků na straně druhé mají významný přímý i zprostředkovaný vliv na nedostatek absolventů pedagogických oborů vysokých škol – potenciálních učitelů – na pracovním trhu. Jde přitom o vliv skutečně silný, neboť se ukazuje, že dosažení v Evropě průměrné míry ekonomické aktivity matek s vysokoškolským pedagogickým vzděláním by znamenalo zvýšení jejich počtu na pracovním trhu téměř o desetinu, a se vši pravděpodobností by vedlo k převaze celkové nabídky nad poptávkou po učitelích.

2. Pedagogické vzdělání na pracovním trhu

2.1 Přejít absolventů z vysoké školy do pedagogických povolání

V předchozí části jsme podrobně prokázali, že míra nesouladu mezi absolvovaným vzděláním a vykonávaným povoláním v případě vysokoškoláků s pedagogickým vzděláním není ve srovnání s absolventy pedagogických oborů z dalších evropských zemí, ale ani ve srovnání s absolventy jiných vysokoškolských oborů nijak vysoká ani nepřiměřená. Dokonce právě naopak je nižší než v jiných zemích i nižší než v jiných oborech u nás i v Evropě. Přesto však nechceme zakrývat, že určitá část absolventů do pedagogických povolání skutečně nenastupuje a také zmapovat, proč tomu tak je, případně které skupiny absolventů jsou k takovému jednání náchylnější.

Pro takový rozbor jsou vhodná dostupná data ze zatím posledního celostátního šetření absolventů vysokých škol z roku 2018³. Údaje z celostátního šetření Absolvent 2018 jsou samozřejmě podrobnější než údaje v mezinárodních databázích jak z hlediska oborů studia, tak z hlediska vysokoškolské instituce, ale i vykonávaných povolání.⁴

Pro analýzu využijeme vytvořenou klasifikaci studijních programů a oborů (pro zjednodušení dále mluvíme jen o oborech; podrobněji viz Zelenka, 2021b), která rozlišuje absolventy učitelských oborů (v datovém souboru Absolvent 2018 jich je 1 639, tedy 7,7 % z celého souboru), ostatních pedagogických oborů (těch je 2 156, tedy 10,2 %) a absolventy všech ostatních oborů (těch je 17 371, tedy 82,1 % z celého souboru).

Použijeme rovněž pro tyto účely vytvořenou klasifikaci povolání, která rozlišuje učitelská povolání (pracuje v nich 2 047 absolventů ze souboru Absolvent 2018), ostatní pedagogická povolání (398 absolventů) a všechna ostatní nepedagogická povolání (15 644 absolventů). Kromě těchto tří základních kategorií klasifikace povolání sledujeme také, zda byl absolvent nezaměstnaný (531 absolventů) nebo ekonomicky neaktivní (1 639 absolventů). A to vše jeden rok po ukončení vysokoškolského studia.

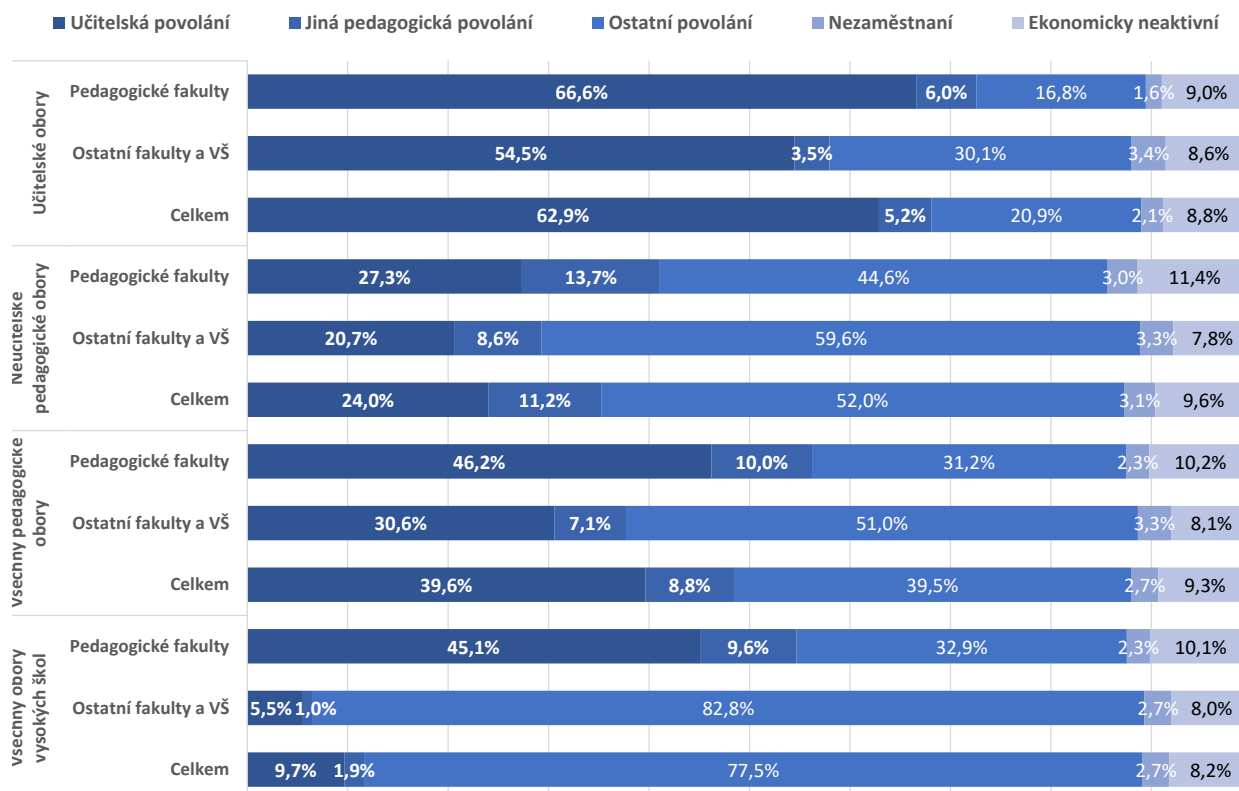
Díky tomu ovšem můžeme v daném rozlišení analyzovat, v jakých povoláních pracují jeden rok po absolvování absolventi různých pedagogických oborů, kteří dokončili studium na pedagogických fakultách nebo na ostatních fakultách připravujících učitele. Výsledky takového rozboru shrnuje Obrázek 6.

3 Dotazování absolventů v šetření Absolvent 2018 proběhlo mezi říjnem a prosincem 2018. Cílovou skupinou byli absolventi vysokých škol z let 2013–2017 (1 až 5 let po získání diplomu), kteří již nestudují další studijní program vedoucí k získání akademického titulu. Šetření se zúčastnilo celkem 37 vysokých škol (23 veřejných a 14 soukromých) a získaný soubor zahrnuje 21 166 vyplněných dotazníků. V souboru je 2 427 absolventů pedagogických fakult VVŠ a 728 absolventů UJAK (více o šetření viz Zelenka et al., 2019).

4 U podobného způsobu sběru dat s nižší návratností (kolem 20 %) je ovšem třeba počítat s tím, že i když je soubor absolventů skutečně robustní, z některých hledisek nemusí jít o zcela reprezentativní vzorek (například je známo, že o něco méně často odpovídají absolventi, kteří nepracují). Na to je samozřejmě třeba dávat pozor. Proto neinterpretujeme jednotlivé údaje, ale vztahy mezi nimi.

Obrázek 6 Absolventi pedagogických oborů

Ekonomická aktivita a povolání absolventů 1 rok po ukončení studia

Zdroj: výsledky analýzy databáze z šetření Absolvent 2018

Co všechno je z grafu možné vyčíst? Srovnáme-li například absolventy jednotlivých oborů, není překvapivé, že v učitelství pracují zdaleka nejvíce absolventi učitelství, a to 63 % z nich. Ještě o něco více se to přitom týká absolventů učitelství z pedagogických fakult (67 %) než z ostatních fakult (55 %). V grafu vidíme, že dalších 5 % jich pracuje v ostatních pedagogických povoláních (absolventi pedagogických fakult opět častěji), 21 % v odlišných profesích (absolventi pedagogických fakult naopak méně často), 2 % je nezaměstnaných a 9 % ekonomicky neaktivních.

Absolventi učitelství bakalářského studia si – vzhledem k tomu, že se jedná zejména o absolventy učitelství pro mateřské školy – nacházejí práci učitele prakticky stejně často jako jejich kolegové, kteří absolvovali magisterské studium. Ti si častěji nacházejí práci v ostatních pedagogických povoláních a o trochu méně jich je bez práce, nicméně uvedené rozdíly jsou poměrně velmi malé. Podobně jako rozdíly mezi absolventy prezenční a kombinované formy studia. Obecně však absolventi kombinované formy pracují přece jen znatelně častěji v nepedagogických povoláních. Rozdíly mezi muži a ženami nejsou na první pohled příliš výrazné. V učitelství pracuje 64 % absolventek a 60 % absolventů učitelství. Nicméně větší podíl žen pracuje v ostatních pedagogických povoláních a především jsou mnohem častěji ekonomicky neaktivní. Proto také ve všech ostatních nepedagogických povoláních pracují muži téměř dvakrát častěji než ženy.

Absolventi neučitelských pedagogických oborů pracují jako učitelé podstatně méně často – jen asi každý pátý. Na druhé straně celkem logicky pracují podstatně častěji, oproti absolventům učitelských oborů, v ostatních pedagogických povoláních (přes 11 %). Přesto jich však více než polovina pracuje v nepedagogických povoláních. Také u nich – podobně jako u absolventů učitelských oborů – sledujeme pouze malé rozdíly mezi uplatněním absolventů bakalářského a magisterského studia, prezenční a kombinované formy studia a podobné jsou i rozdíly mezi muži a ženami. Jako u učitelských oborů platí, že absolventi pedagogických fakult pracují častěji jako učitelé i jako ostatní pedagogičtí pracovníci než absolventi ostatních fakult připravujících učitele.

Fakt, jestli absolvent pracuje, nebo nepracuje v pedagogickém povolání, ovlivňuje celá řada faktorů. Pro vyjádření jejich očištěného vlivu jsme provedli *multinomiální logistickou regresi*. Základním výsledným ukazatelem analýzy je takzvané *odds ratio (OR)*, které udává poměr šancí⁵, že absolvent s danou charakteristikou bude pracovat v nepedagogickém povolání nebo bude ekonomicky neaktivní (více viz Zelenka, 2021a). Podrobný popis modelu, jeho detailní výsledky, stejně jako výsledky modelu zaměřujícího se čistě na absolventy učitelských oborů je možné najít v Příloze č. 3.

Výpočet regresního modelu ukázal zejména na značný rozdíl mezi absolventy učitelských a neučitelských pedagogických oborů. Šance absolventů neučitelských pedagogických oborů, že budou pracovat v nepedagogickém povolání, je totiž téměř šestkrát větší než u absolventů učitelských SPO, a navíc mají dvakrát větší šanci, že budou ekonomicky neaktivní. Dále muži mají téměř dvakrát vyšší šanci pracovat mimo pedagogická povolání, ale naopak jen poloviční šanci, že budou ekonomicky neaktivní. Téměř dvakrát větší šanci na práci mimo pedagogická povolání mají také absolventi jiných než pedagogických fakult. Forma studia hraje roli, jen co se týče ekonomické neaktivity. Větší tendenci pracovat mimo pedagogická povolání mají také absolventi, kteří po absolvování zůstávají v kraji sídla své fakulty. Model také ukazuje na vývojově spíše se zlepšující situaci, neboť pravděpodobnost, že absolventi budou pracovat mimo pedagogické povolání, se v čase spíše snižuje (Zelenka, 2021a).

2.2 Proč mladí lidé (ne)chtějí pracovat jako učitelé

Zatímco šetření Absolvent 2018 pomohlo ukázat na některé objektivní faktory, které vykonávání nebo nevykonávání učitelského povolání ovlivňují, nemůže bohužel příliš objasnit subjektivní důvody, na jejichž základě se mladí lidé při volbě své profesní kariéry rozhodují. Právě rozbor těchto důvodů je ovšem pro celé téma velice důležitý.

Využijeme proto výsledky šetření učitelů základních a středních škol a šetření studentů vysokých škol (především pedagogických oborů), které byly v rámci projektu realizovány v roce 2021 a 2022 a navázaly na šetření, které proběhlo před čtrnácti lety. Jednalo se o výzkum týkající se potřeb pedagogických pracovníků a předpokladů pro zkvalitnění jejich práce, který pro MŠMT realizovalo Factum Invenio v roce 2009. V rámci tohoto výzkumu byli šetřeni jak studenti vysokých škol a speciálně pedagogických fakult a oborů (celkem 746 respondentů), tak učitelé základních a středních škol (celkem 1 002 respondentů).

5 Šance je poměr pravděpodobnosti, že jev nastane vůči pravděpodobnosti, že jev nenastane.

Dále jde o společné šetření Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (PedF UK) a České školní inspekce (ČŠI), které se zaměřilo na učitele a ředitele základních a středních škol a uskutečnilo se na podzim roku 2021 (celkem 4 921 respondentů). A konečně se jedná o šetření studentů⁶ vysokých škol (zejména studentů pedagogických fakult a oborů), realizované ve spolupráci Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (PedF UK) a Centra pro studium vysokého školství (CSVŠ) na jaře roku 2022 (celkem 1 819 respondentů).

Ve všech těchto šetřeních byla – kromě řady dalších společných otázek – použita baterie položek uvedená otázkou „Jak důležité jsou podle Vás následující důvody nebo skutečnosti pro to, že se mladí lidé pro učitelskou profesi příliš často nerozhodují?“. Díky tomu, že osm položek z této otázky bylo uvedeno ve všech čtyřech uvedených šetřeních, můžeme srovnat názory jejich respondentů na důvody, proč se mladí lidé do učitelského povolání nehrnou. A to nejen názory mezi vysokoškolskými studenty a učiteli základních a středních škol, ale také změny těchto názorů v průběhu posledních 12 až 13 let (2009 až 2021/2022).

Nejprve se podíváme, jak vnímají negativa učitelské profese přímo ti, kteří tuto profesi vykonávají. Obrázek 7 ukazuje⁷, že pořadí jednotlivých důvodů z hlediska jejich významu pro to, že se mladí lidé pro učitelskou profesi příliš často nerozhodují, se v názorech učitelů mezi roky 2009 a 2021 prakticky téměř nezměnilo a význam jednotlivých důvodů se navzájem překrývá z více než 80 % (koeficient determinace mezi důvody v obou šetřeních je mimořádně vysoký: $R^2 = 0,907$).

V obou šetřeních učitelé jako hlavní důvod (v roce 2009 ovšem s větším odstupem od dalších důvodů než v roce 2021) uvádějí nízké platové ohodnocení, a to navzdory tomu, že se jejich výdělků právě v období před šetřením z podzimu 2021 jak absolutně, tak relativně (ve srovnání s průměrnými výdělků v jiných povoláních) poměrně výrazně zvýšily (viz Koucký, 2021). A navíc i přesto, že ve stejném šetření tíž učitelé výrazně zlepšili hodnocení své spokojenosti s platem, který dostávají. Je zřejmé, že u učitelů fungují jisté setrvačné sociální stereotypy, které se proměňují jen velmi zvolna.

Na druhé straně spektra se nachází nechuť pracovat v učitelském kolektivu (s převahou žen) a absence profesního postupu a rozvoje pracovní kariéry v učitelské profesi. Podle učitelů tyto důvody u mladých lidí tak významnou roli při rozhodování o kariéře učitele nehrají. Ostatních pět důvodů: nízká společenská prestiž učitelů; absence platového postupu (malá možnost ovlivnit plat vyšším pracovním úsilím); nechuť pracovat s žáky, kteří nemají zájem o výuku a nerespektují učitele; nechuť jednat s rodiči žáků, kteří nerespektují učitele; vysoká náročnost povolání učitele a stres jsou v obou šetřeních vnímány v průměru velmi podobně. Neznamena to však, že učitelé mezi těmito důvody nerozlišují. Například ti, kteří spíše akcentují negativní vliv nedostatečného platového postupu a nedostatečného profesního rozvoje, naopak za tak významný důvod nepovažují nechuť pracovat s žáky a nechuť jednat s jejich rodiči, což platí i naopak.

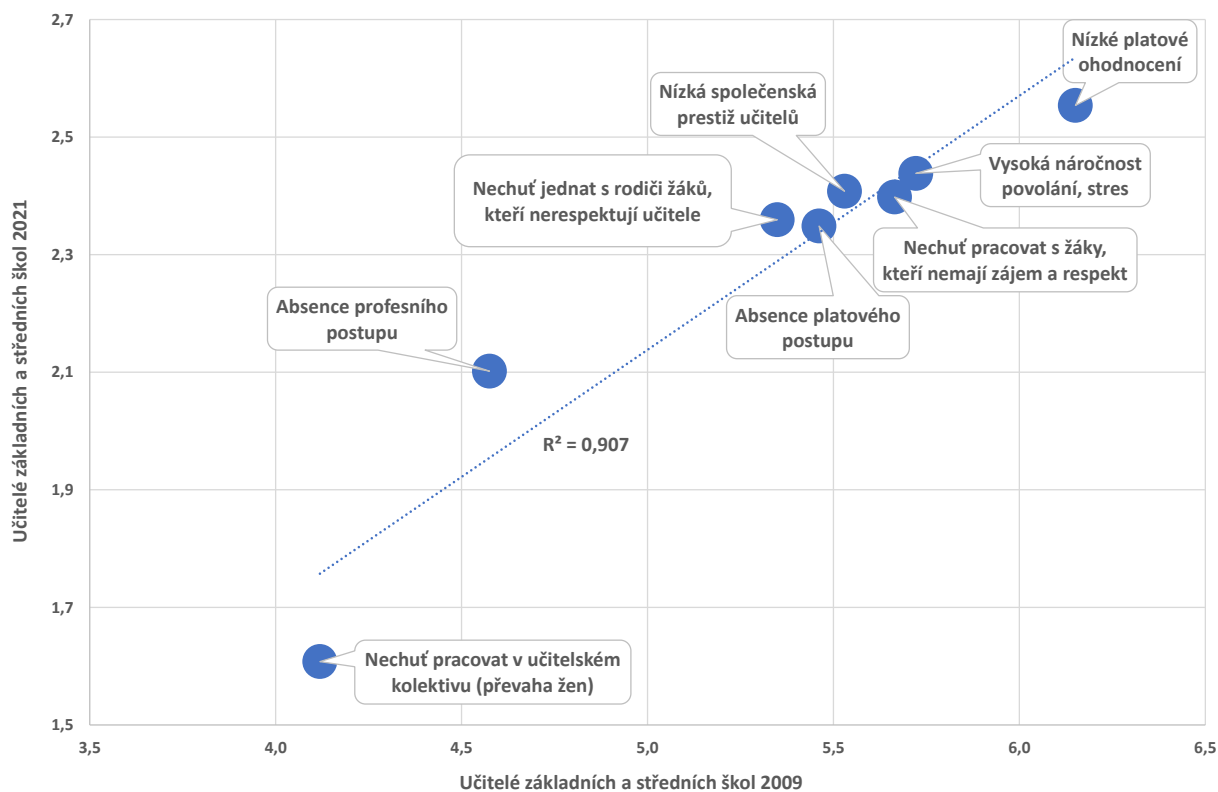
V roce 2021 byly dotazovány ještě další čtyři položky. Z nich se výrazněji prosadilo zejména lepší pracovní

6 V roce 2009 (Factum Invenio) i v roce 2022 (PedF UK a ČŠI) bylo šetření zaměřeno na studenty 4. a vyšších ročníků dlouhých magisterských studijních programů a všech ročníků navazujících magisterských studijních programů, tedy v podstatě studentů posledních dvou let magisterského studia.

7 Na vísle ose Y jsou vyznačeny hodnoty z výzkumu z roku 2009. V tomto roce byla otázka dotazována na sedmibodové škále. Ze všech odpovědí byl spočítán průměr, kdy 1 = zcela nedůležité a 7 = velmi důležité. Na vodorovné ose X jsou vyznačeny hodnoty z výzkumu z roku 2021. V tomto roce byla otázka dotazována na čtyřbodové škále. Ze všech odpovědí byl spočítán průměr, kdy 1 = zcela nedůležité a 4 = velmi důležité.

Obrázek 7 Důvody, proč se mladí lidé pro učitelskou profesi příliš často nerozhodují

Učitelé základních a středních škol, 2009 a 2021

Zdroj: výsledky analýzy databáze z šetření učitelů 2009 a 2021

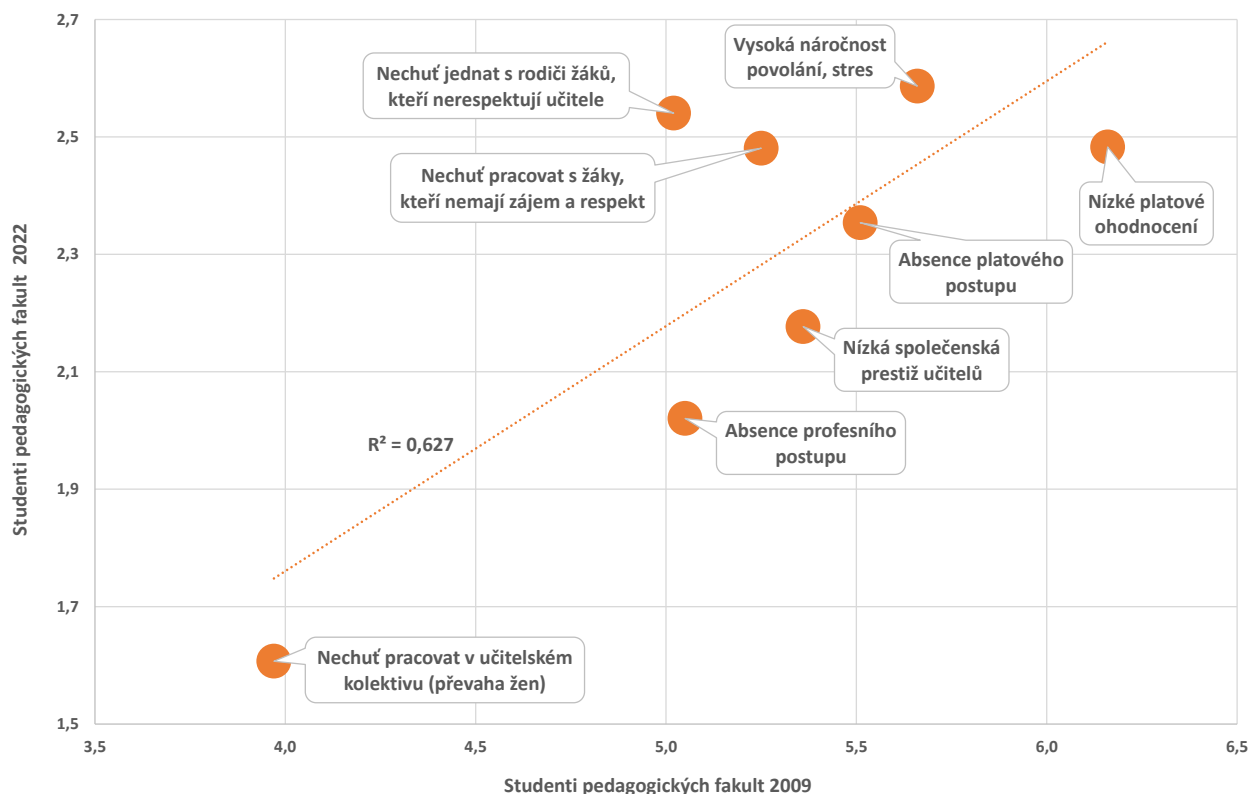
uplatnění mimo učitelskou profesi, které bylo učiteli vnímáno jako vůbec nejdůležitější důvod, proč se mladí lidé pro učitelskou profesi příliš často nerozhodují (bohužel v roce 2009 tento důvod zařazen nebyl). Další dva důvody nabízené v dotazníku z roku 2021 považujeme za aktuální vzhledem k probíhajícím diskusím. Jsou jimi zaprvé nedostatečná připravenost pro práci učitele ve škole a zadruhé náročný a obtížný vstup do profese pro začínající učitele. Odpovědi učitelů ovšem ukazují, že ani jeden z nich nepovažují za významnější důvod, proč se mladí lidé pro učitelskou profesi příliš často nerozhodují. Riziku vyhoření (ztráty motivace) a psychického vyčerpání je učiteli přisuzován průměrný význam zhruba na úrovni již dříve popsaného shluku pěti důvodů.

Zatímco názory učitelů za posledních 13 let příliš velkou proměnou neprošly a význam jednotlivých důvodů ohodnotili v obou šetřeních téměř (z více než 80 %) stejně, to samé nelze říct v případě studentů.⁸ Vztah mezi

8 Přestože v obou šetřeních (2009 i 2022) byli dotazováni také studenti jiných než pedagogických fakult a oborů, zaměříme se na odpovědi studentů pedagogických fakult a oborů, neboť k těmto otázkám mají přeci jen blíže. Studenti jiných než pedagogických fakult a oborů přisuzovali jednotlivým důvodům v průměru o něco nižší význam, což je vzhledem k jejich nižší zainteresovanosti vůči těmto otázkám pochopitelné. Avšak pořadí jednotlivých důvodů podle jejich významu pro rozhodování mladých lidí o povolání učitele je u nich velmi podobné jako u studentů pedagogických fakult a oborů.

Obrázek 8 Důvody, proč se mladí lidé pro učitelskou profesi příliš často nerozhodují

Studenti pedagogických fakult a oborů, 2009 a 2021

Zdroj: výsledky analýzy databáze z šetření studentů vysokých škol 2009 a 2022

jednotlivými důvody v obou šetřeních studentů lze vysvětlit „pouze“ z méně než 40 % (koeficient determinace mezi důvody v obou šetřeních $R^2 = 0,627$ není ani zdaleka tak vysoký jako u učitelů).

Největší změna ve srovnání let 2009 a 2022 spočívá v tom, že zatímco v roce 2009 považovali studenti (stejně jako učitelé) za nejdůležitější důvod nízké platové ohodnocení, v roce 2022 byl tento důvod až třetí nejvýznamnější. Lze to interpretovat i tak, že vnímání studentů reaguje na probíhající společenské změny citlivěji a bezprostředněji.

Na první místa se naopak dostala v poslední době častěji diskutovaná témata spojená s náročností povolání a s respektem učitele. Konkrétně se jednalo o následující důvody: vysoká náročnost; stres⁹; nechuť jednat s rodiči žáků, kteří nerespektují učitele a nechuť pracovat s žáky, kteří nemají zájem o výuku a nerespektují učitele. Stejně jako v případě učitelů je také v případě studentů jasně nejmenší význam v obou letech přisuzován nechuti pracovat v učitelském kolektivu.

9 Není bez zajímavosti, že je to právě tento důvod (vysoká náročnost povolání učitele, stres), u kterého je největší rozdíl ve vnímání studentů pedagogických fakult a oborů a ostatních studentů vysokých škol. Vysvětlení lze hledat ve skutečnosti, že náročnost povolání je intenzivněji vnímána těmi, kteří je pravděpodobně budou vykonávat a víc o něm také vědí než těmi, kdo se připravují na jiná povolání.

Rovněž v šetření studentů z roku 2022 byly v dotazníku uvedeny čtyři další položky. Na rozdíl od učitelů se studenti pedagogických fakult a oborů nedomnívají, že lepší pracovní uplatnění mimo učitelskou profesi je nejvýznamnějším důvodem; skončil až na pátém místě. Na druhou stranu – a to je trochu překvapivé – nejen učitelé, ale ani studenti nepovažují nedostatečnou připravenost pro práci učitele ve škole a náročný a obtížný vstup do profese pro začínající učitele za významné důvody pro to, že se mladí lidé pro profesi učitele příliš často nerozhodují.

3. Odcházejí učitelé ze svého povolání?

3.1 Profesní mobilita vysokoškoláků

V evropském šetření EU LFS (*EU Labour Force Survey* Eurostatu) a tedy i v českém VŠPS (Výběrové šetření pracovních sil ČSÚ) jsou respondenti dotazováni v pěti po sobě jdoucích čtvrtletích. Díky tomu je tak možné při srovnání 1. a 5. čtvrtletí sledovat jejich meziroční pracovní mobilitu (východiska tohoto postupu viz Koucký, 2020).

V rámci analýzy pracovní mobility jsme – inspirováni zahraniční odbornou literaturou¹⁰ – rozlišili čtyři kategorie respondentů. Pracovníky (v našem případě tedy například učitele), kteří v daném roce (t) i v následujícím roce ($t+1$) pracují stále ve stejném povolání, jež odpovídá získanému oboru vzdělání, rozdělujeme zaprvé na ty, kteří pracují nejen ve stejném povolání, ale i ve stejném zaměstnání, například tedy ve stejné škole (tzv. zůstávající, *Stayers*), a zadruhé na ty, kteří sice pracují ve stejném povolání, ale změnili svého zaměstnavatele, například přešli na jinou školu (tzv. fluktuující, *Movers*). Do třetí kategorie patří učitelé, kteří do svého povolání během roku přišli odjinud, například po ukončení školy nebo z mateřské/rodičovské dovolené, ale i z jiného povolání (tzv. přicházející, *Incomers*), a čtvrtá skupina je tvořena těmi, kteří v daném povolání sice pracovali (v roce t), ale během posledního roku (tedy roku $t+1$) své povolání opustili a již v něm nepracují, protože například odešli do důchodu nebo pracují v jiném povolání (tzv. odcházející, *Leavers*). Součástí našeho rozboru tedy nejsou jen zaměstnaní vysokoškoláci s ukončeným pedagogickým vzděláním, ale také nezaměstnaní a ekonomicky neaktivní, kteří jsou mimo pracovní trh, tedy například na mateřské/rodičovské dovolené, v domácnosti nebo v důchodu.

Evropské i české šetření pracovních sil také umožňuje například u odcházejících (*Leavers*) sledovat, kam z daného povolání odcházejí. Pokud tedy například někdo pracoval jako učitel, ale po roce se stal nezaměstnaným nebo ekonomicky neaktivním (odešel na rodičovskou dovolenou nebo do důchodu), řadíme ho do skupiny odcházejících (*Leavers*) podobně, jako když přešel do jiného povolání a z učitele se stal například zaměstnancem krajského úřadu. Obdobně u přicházejících (*Incomers*) sledujeme odkud do povolání učitele přicházejí.

Rozdělení meziroční pracovní mobility všech vysokoškoláků podle hlavních skupin absolvovaného oboru vzdělání v ČR v průměru za roky 2019 až 2021¹¹ ukazuje Obrázek 9.

¹⁰ Uvedená klasifikace – *Incomers, Stayers, Movers a Leavers* – byla původně vytvořena v USA pro rozboru uplatnění absolventů vysokých škol. Brzy však začala být využívána pro širší analýzy mobility v různých profesích a nejčastěji právě u učitelů. Postupně ji převzaly a používají různé mezinárodní instituce (například OECD nebo Eurydice) i některé země.

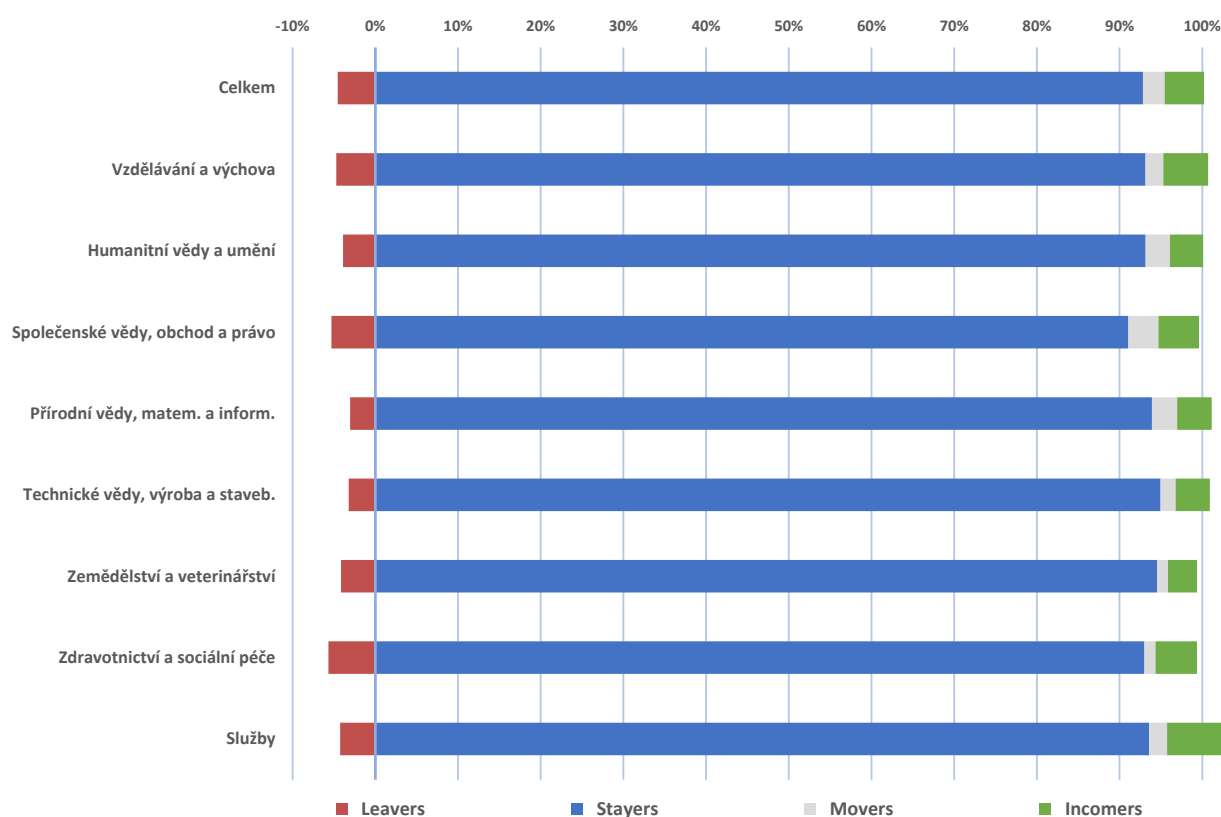
¹¹ V analýze jsme pracovali s průměrnými (souhrnnými) údaji ze šetření za poslední tři roky, protože kvůli statistickým odchylkám bylo zapotřebí zvýšit počty respondentů, především kvůli těm skupinám mobilních vysokoškoláků, které mají ve výběrovém souboru menší zastoupení (což však nejsou absolventi oborů Vzdělávání a výchova).

Údaje uvedené v grafu přinášejí řadu zajímavých poznatků. Například podíly zůstávajících v povolání (*Stayers*) jsou u všech oborových skupin dosti vysoké (všechny přesahují 90 %) a vůbec nejvyšší jsou pak mezi absolventy technických věd, výroby a stavebnictví. Nejvíce přibývají (*Incomers*) vysokoškoláci pracující v odpovídajících povoláních v oborové skupině služby; naopak nejvyšší podíl odcházejících (*Leavers*) je mezi absolventy zdravotnictví a sociální péče. Poměrně vysoká mobilita z povolání i do něj u této skupiny oborů může právě v letech 2019–2021 souviset s důsledky koronavirové pandemie. Celkově však rozdíly v mobilitě mezi absolventy různých skupin oborů nejsou nijak zvlášť výrazné. U žádné skupiny nepozorujeme zásadní fluktuaci odchodů a příchodů z a do odpovídajících povolání. Naprostá většina vysokoškoláků totiž nejen že neodchází z odpovídajícího povolání, ale ani nemění své zaměstnání (svého zaměstnavatele, svou školu).

Nás přirozeně nejvíce zajímá oborová skupina Vzdělání a výchova (pedagogické obory). V odpovídajícím povolání zůstává meziročně více než 95 % vysokoškoláků s tímto vzděláním a jen o něco více než 2 % z nich přitom mění své zaměstnání (tedy například školu, na které působí). V průměru za roky 2019 až 2021 jich 5,3 % do povolání přišlo a naopak 4,8 % odešlo. V celkovém saldu je tedy možné říci, že v poslední době přibývá v průměru ročně zhruba 0,5 % vysokoškoláků s vystudovaným pedagogickým oborem, kteří pracují v povolání

Obrázek 9 Pracovní mobilita vysokoškoláků podle vystudovaného oboru

VŠPS 2020 (průměrné údaje za roky 2019–2021)

Zdroj: výsledky analýzy databáze VŠP ČSÚ 2019–2021

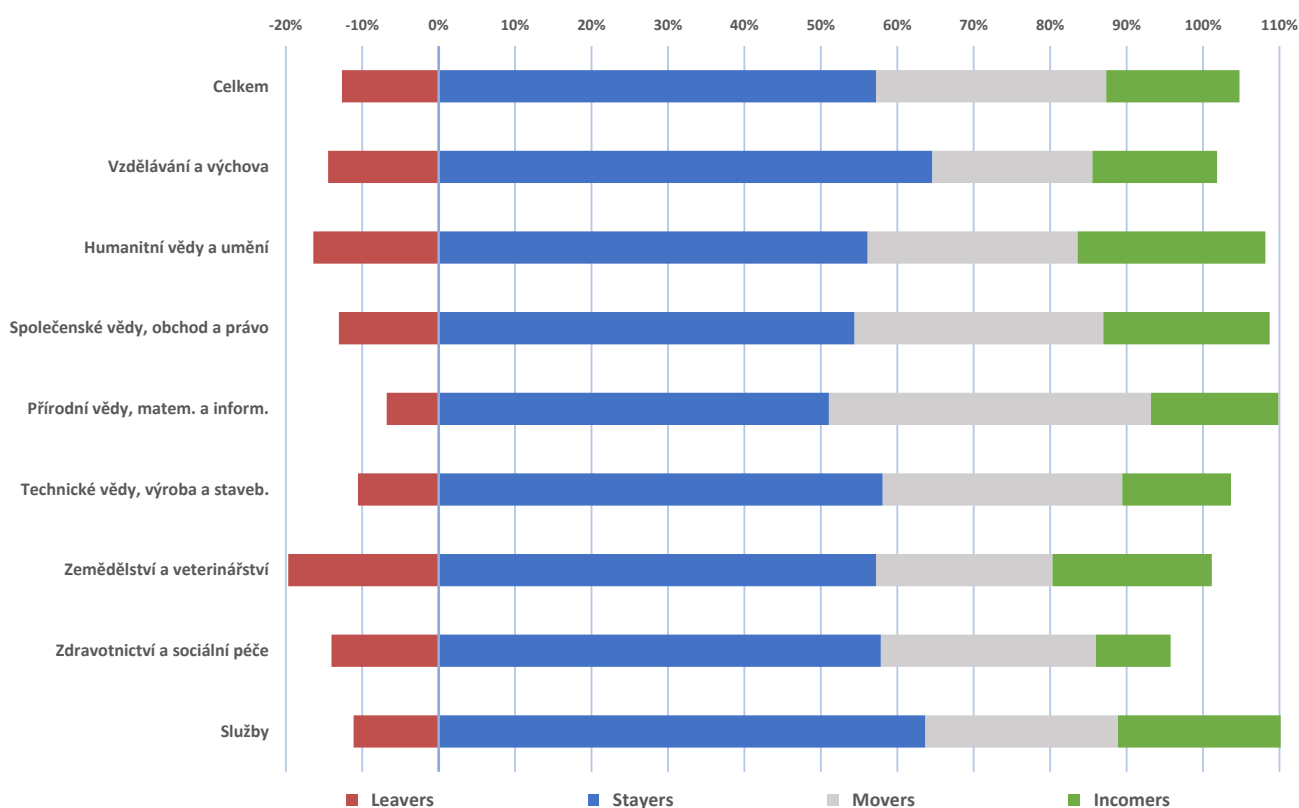
odpovídajícímu jejich oboru. Koresponduje to i s údaji oficiální statistiky MŠMT, která ukazuje, že počet učitelů i ostatních pedagogických pracovníků v posledních letech roste. A jejich mobilitní vzorce (příchody a odchody z povolání, změny zaměstnání) jsou velmi podobné celku všech vysokoškoláků a ve srovnání s absolventy ostatních oborových skupin jsou spíše průměrné.

3.2 Mobilita absolventů vysokých škol

Zatím jsme rozebírali pracovní mobilitu všech ekonomicky aktivních vysokoškoláků a zvláště těch, kteří absolvovali pedagogický obor studia. Pro naše otázky jsou ovšem zajímavé také údaje o čerstvých absolventech vysokých škol a rozboru toho, co se děje na začátku jejich pracovní kariéry. Pro tento účel je vhodnější využít databázi celostátního šetření absolventů vysokých škol Absolvent 2018, neboť je v takto vybraném vzorku robustnější než databáze VŠPS. Pro analýzu mobility však využijeme jen odpovědi absolventů z let 2013 až 2015, abychom mohli srovnat jejich pracovní situaci nejprve rok po absolvování (tedy v letech 2014 až 2016) a pak

Obrázek 10 Pracovní mobilita absolventů vysokých škol podle vystudovaného oboru

Změna povolání mezi roky 2014 až 2016 a 2018 (šetření Absolventi vysokých škol v roce 2018)

Zdroj: výsledky analýzy databáze z šetření Absolvent 2018

s dostatečným časovým odstupem znovu na podzim roku 2018. Posuzovat tak budeme změnu mezi obdobími jeden rok a tři až pět let po absolvování, která se týká 12 245 absolventů vysokých škol a z nich 2 043 absolventů pedagogických oborů.

V tomto případě také nevyužijeme tzv. normativní nebo objektivní postup zkoumání oborového nesouladu mezi vzděláním a povoláním (vypracovaný expertní skupinou Eurostatu), neboť metodologie šetření umožňuje tentokrát využít subjektivní postup. Dotazník totiž zahrnoval otázku „Jaký obor studia považujete za nejvhodnější pro Vaši práci?“. Z odpovědí na tuto otázku je možné rozlišit absolventy, kteří (na základě svého subjektivního hodnocení) pracují v odpovídajícím povolání – tedy v oboru – od těch, kteří pracují v ostatních (neodpovídajících) povoláních. Do celkového rozboru pracovní mobility absolventů jsme pochopitelně zahrnuli rovněž nepracující (ekonomicky neaktivní a nezaměstnané) absolventy a opět jsme vymezili čtyři základní analytické kategorie: *Stayers*, *Movers*, *Incomers* a *Leavers*.

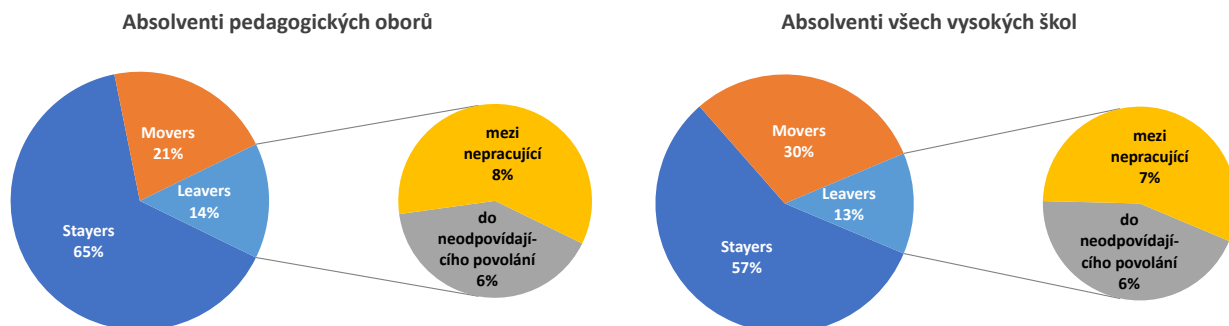
Na první pohled je patrné, že změny zkoumané prostřednictvím údajů z šetření Absolvent 2018 jsou zřetelně výraznější, než tomu bylo u vysokoškoláků v databázi VŠPS. Je to dáno především dvěma důvody. Zaprvé větším časovým odstupem mezi dvěma časovými obdobími (zatímco v šetření Absolvent 2018 jde v průměru o období tří let, u VŠPS se jedná o jednorocní změny mezi dvěma po sobě následujícími roky). A zadruhé v tomto případě zkoumáme počátek pracovních kariér, kdy čerství absolventi teprve hledají svoji stabilnější pozici na trhu práce, a proto také častěji mění své zaměstnání i povolání.

V průměru 87 % ze všech absolventů vysokých škol, kteří jeden rok po absolvování pracovali v povolání odpovídajícím vystudovanému oboru vzdělání, pracovalo v oboru i po uplynutí dalších dvou až čtyř let. A to přestože 30 % ze všech absolventů změnilo zaměstnavatele. Vysoký podíl fluktuujících vysokoškoláků (většina z nich ovšem i po změně zaměstnání pracuje nadále ve svém oboru, tedy v odpovídajícím povolání) dokládá vysokou dynamiku počátečního období jejich pracovní kariéry, kdy mladí absolventi přirozeně častěji mění zaměstnání. Avšak zatímco necelých 13 % jich během tohoto období z povolání ve svém oboru odešlo, naopak více než 17 % jich do odpovídajícího povolání v oboru přišlo. Tendence v prvních letech po absolvování je tedy pozitivní, neboť absolventi na počátku své kariéry ve větší míře do povolání, která odpovídají jejich vystudovanému oboru, přicházejí, než že by z takových povolání odcházeli (saldo činí téměř 5 p. b.).

Z absolventů základních osmi oborových skupin to v nejvyšší míře platí o absolventech dvou oborových skupin (u nichž saldo dosahuje 10 %): *Humanitní vědy a umění*, *Společenské vědy, obchod a právo* a *Služby*. Avšak u *Humanitních věd a umění* dochází k přesunu absolventů zejména z ekonomicky neaktivních (nepracujících) do odpovídajících povolání, takže podíl těch, kteří pracují v oboru (pokud je počítán jen z pracujících) se prakticky nemění a zůstává nadále nejnižší. Zato u obou dalších skupin oborů přecházejí absolventi do povolání v oboru především z povolání, která vystudovanému oboru neodpovídají, a proto dochází k nárůstu podílu absolventů, kteří pracují v odpovídajícím povolání.

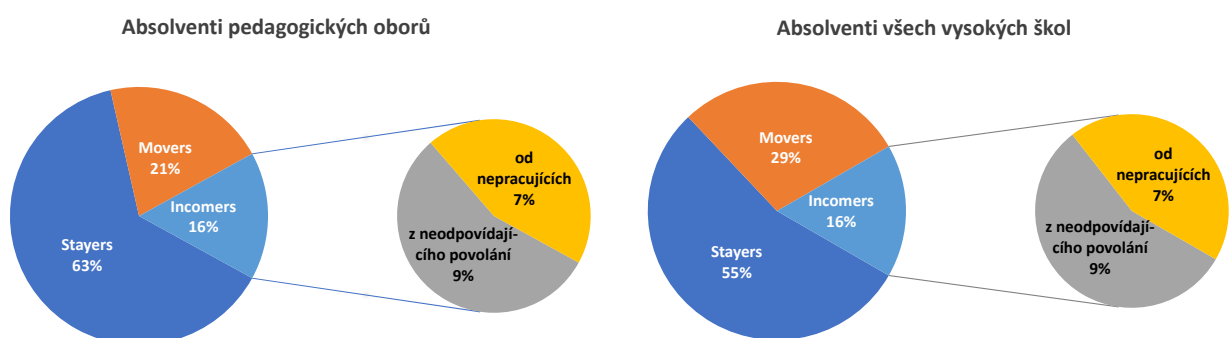
Opačnou výjimku v tomto ohledu tvoří absolventi skupiny oborů *Zdravotnictví a sociální péče*. Značnou roli však v tomto případě hraje struktura absolventů podle pohlaví. V uvedené oborové skupině tvoří totiž zhruba

Obrázek I Ia Odchody z povolání, absolventi vysokých škol (změna mezi roky 2014 až 2016 a rokem 2018)

Zdroj: výsledky analýzy databáze z šetření Absolvent 2018

Obrázek I Ib Příchody do povolání, absolventi vysokých škol (změna mezi roky 2014 až 2016 a rokem 2018)

Zdroj: výsledky analýzy databáze z šetření Absolvent 2018

čtyři pětiny absolventů ženy, které v tomto věku často odcházejí na mateřskou a rodičovskou dovolenou, takže naopak přispívají k většímu podílu odcházejících z odpovídajícího povolání.

Obdobný trend (častý odchod na mateřskou dovolenou) se odehrává i v případě absolventů oborové skupiny *Vzdělávání a výchovy* (dále pedagogických oborů). V celkových číslech je však tento trend poněkud rozostřen velmi specifickou věkovou strukturou tehdejších absolventů. Příčiny specifčnosti tehdejší věkové struktury nejsou nijak komplikované a časově jsou přitom podmíněné a poměrně přesně ohraničené. Podle zákona o pedagogických pracovnících z roku 2004 si totiž nekvalifikovaní učitelé měli do deseti let svoji kvalifikaci doplnit. Díky extrémně se zvyšující nabídce vzdělávacích programů a kurzů se do roku 2014 skutečně podařilo počet nekvalifikovaných učitelů výrazně snížit.

Dopady na počty absolventů jsou také zcela zřejmé. Zatímco až do roku 2006 získávalo učitelkou nebo jinou pedagogickou kvalifikaci méně než 6 tisíc absolventů ročně, v roce 2008 jich bylo již více než 10 tisíc a jejich počet dosáhl vrcholu v roce 2011, kdy přesáhl dokonce 14 tisíc. Poptávka ze strany nekvalifikovaných učitelů se tak do značné míry nasýtila, a navíc byla v roce 2014 schválena „změkčující“ novela uvedeného zákona, takže počet absolventů začal klesat a po roce 2016 se opět snížil pod 10 tisíc.

Proto se není možné divit, že podle výzkumu Absolvent 2018 bylo téměř 30 % absolventů pedagogických oborů z let 2013 až 2014 ve věku nad 40 let, kdy k odchodu na mateřskou dovolenou dochází již jen sporadicky. Avšak o pouhé tři roky později jich mezi absolventy z let 2016 až 2017 bylo jen 22 %. Pokud se však v databázi absolventů vysokých škol z roku 2018 podíváme pouze na absolventy do 30 let věku, jsou to právě absolventi pedagogických oborů, kteří opouštějí odpovídající povolání vůbec nejčastěji (25,5 %). Většinou však neodcházejí do jiných povolání, neboť více než dvě třetiny z nich odchází mezi ekonomicky neaktivní, v drtivé většině na již dříve rozebíranou mateřskou (rodičovskou) dovolenou.

Celkově (bez věkového rozlišení) lze odchody z povolání a příchody do něj shrnout do následujících dvou obrázků (Obrázek 11 A a B). Téměř 86 % absolventů pedagogických oborů zůstává v povolání, které odpovídá vystudovanému oboru (součet hodnot *Stayers* a *Movers* v levé části Obrázku 11 o Absolventech pedagogických oborů), ale zaměstnání přitom mění necelých 21 % absolventů (*Movers*). Zatímco první hodnota je velmi blízká celkovému průměru za všechny absolventy vysokých škol (87 % je součet hodnot *Stayers* a *Movers* v pravé části Obrázku 11 o Absolventech všech vysokých škol), podíl měnících zaměstnavatele je ve srovnání s absolventy ostatních devíti oborových skupin vůbec nejnižší. Z odpovídajícího povolání odešlo 14,5 % a naopak do něj přišlo více než 16 % absolventů. Odcházejících bylo tedy o trochu více a přicházejících naopak o trochu méně než v celkovém průměru absolventů vysokých škol (u nichž to bylo již zmíněných necelých 13 % a více než 17 %). Přesto jich však stále o něco více do práce v oboru přichází, než z ní odchází. Roli v tom opět hraje větší zastoupení žen a s tím spojený vyšší podíl odchodů na mateřskou (rodičovskou) dovolenou a příchodů z ní. Pokud však vezmeme v úvahu pouze absolventy, kteří v obou sledovaných obdobích pracovali (byli ekonomicky aktivní), míra odchodů a příchodů je v případě absolventů pedagogických oborů prakticky stejná jako v průměru u všech ostatních absolventů vysokých škol.

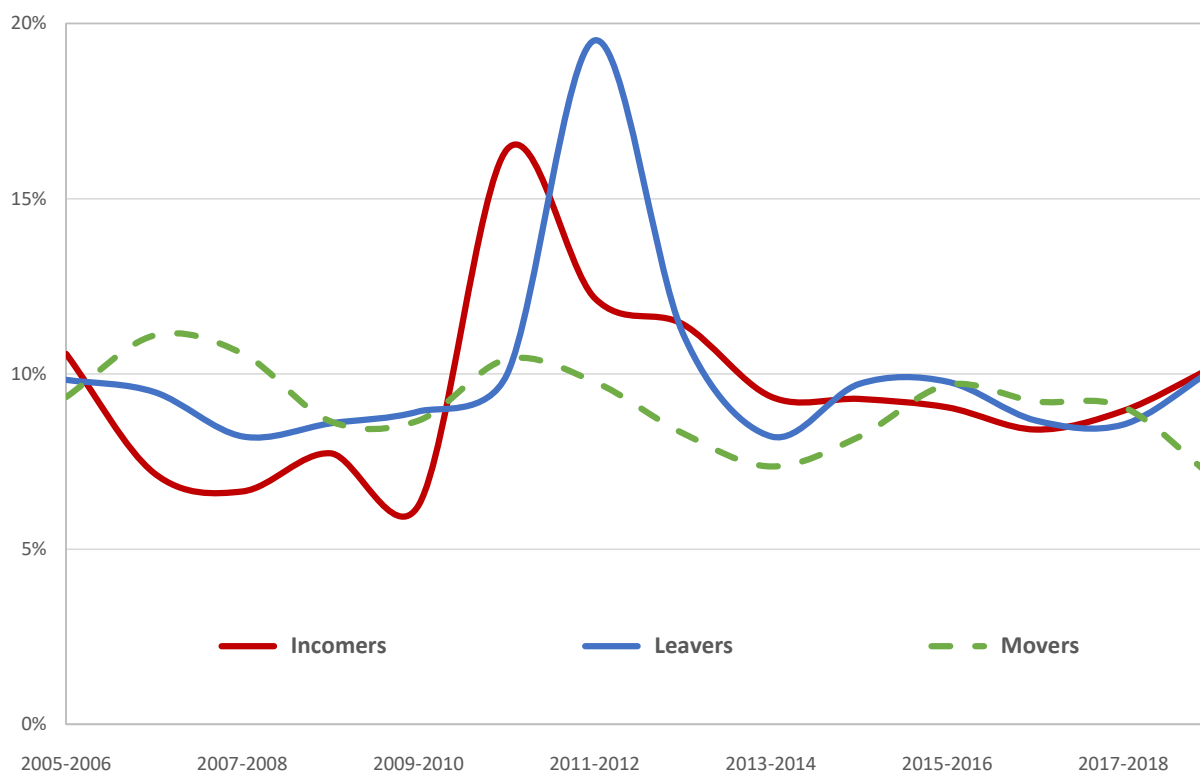
3.3 Mezinárodní srovnání profesní mobility pedagogů

Odpověď na otázku, zda skutečně čeští učitelé častěji opouštějí své povolání, můžeme najít také prostřednictvím mezinárodního srovnání s jinými vyspělými zeměmi. Můžeme pro to využít dva mezinárodní zdroje dat. První mezinárodní data pocházejí z výběrového mezinárodního šetření EU SILC (*European Union Statistics on Income and Living Conditions*), jehož realizaci řídí rovněž Eurostat a v České republice zajišťuje Český statistický úřad. Šetření probíhá každoročně¹² od roku 2004 ve všech členských zemích Evropské unie a v některých partnerských státech. Jeho cílem je shromažďovat a analyzovat srovnatelná průřezová a longitudinální vícerozměrná

12 V České republice je pokaždé dotazováno zhruba 5 tisíc respondentů.

Obrázek 12 Pedagogičtí pracovníci přicházející (Incomers) a odcházející (Leavers) z povolání a měnící zaměstnání (Movers)

Evropské země 2005–2019

Zdroj: výsledky analýzy databáze VŠP ČSÚ 2019–2021

data o práci, příjmech, sociálním postavení a životních podmínkách jednotlivých osob a jejich domácností žijících v evropských zemích.

Podstatné pro analýzu profesní mobility přitom je, že respondenti jsou oslovováni až čtyři roky po sobě a šetření obsahuje také otázku na vykonávané povolání. Povolání jsou klasifikována na druhé úrovni mezinárodní klasifikace povolání ISCO 08. Ta zahrnuje i kategorii ISCO 23 Specialisté v oblasti výchovy a vzdělávání (dále jen pedagogická povolání), kterou tvoří především učitelé a velká většina ostatních pedagogických povolání. Díky tomu je možné na mezinárodní úrovni sledovat a analyzovat meziroční míru mobility z a do pedagogických povolání. Vzhledem k menší velikosti souboru to však lze buď v časové řadě od roku 2004 až do roku 2019, ovšem pouze za všechny evropské země dohromady, nebo naopak za jednotlivé země, avšak v celém patnáctiletém datovém souboru.

Výsledky našich analýz databáze EU SILC znázorňujeme ve dvou následujících obrázcích. Prvním z nich je Obrázek 12, který představuje výsledky analýzy celkového evropského vývoje v letech 2005–2019.¹³ Ukazuje podíl

¹³ V Obrázku 12 jsou na časové ose uvedeny vždy dva sousední roky, mezi nimiž k danému vývoji došlo.

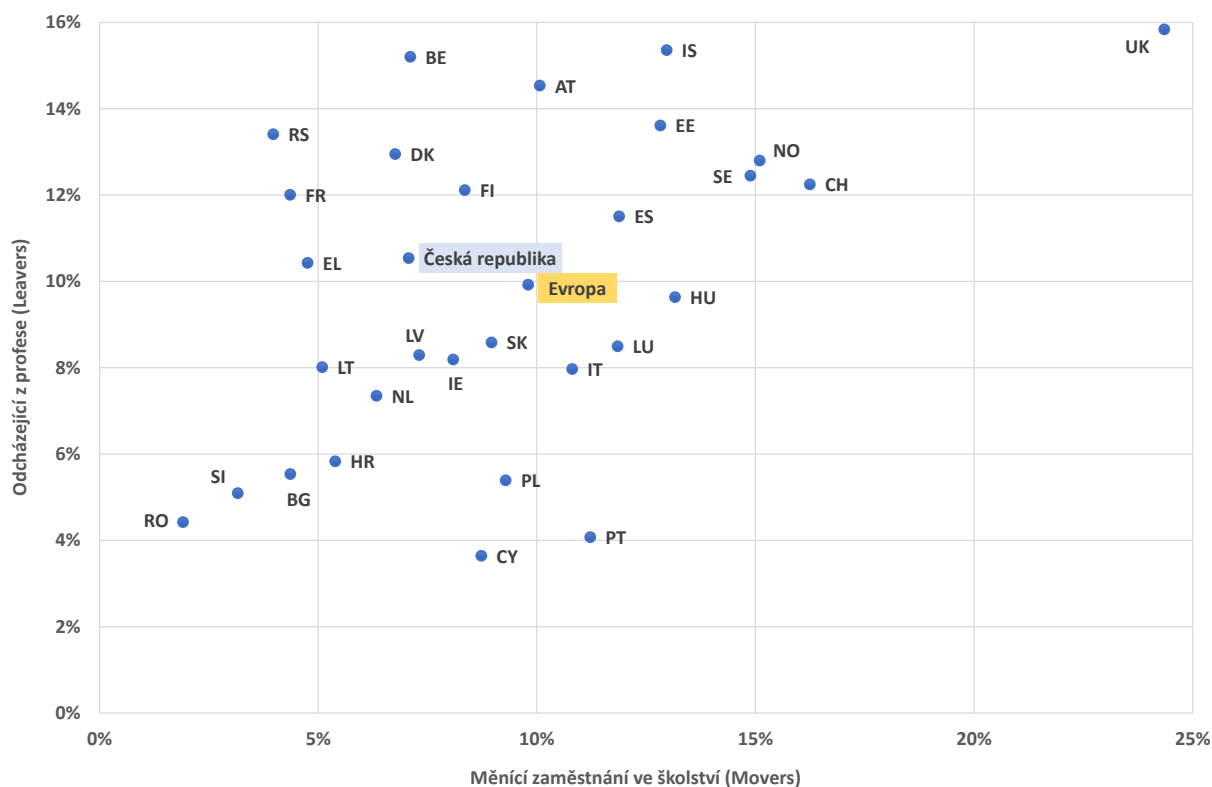
osob, které každoročně do pedagogických povolání přicházejí (*Incomers*), z pedagogických povolání odcházejí (*Leavers*) a v rámci pedagogického povolání mění zaměstnavatele, tedy přecházejí na jinou školu (*Movers*).

Jak je vidět za normálních společensky a ekonomicky relativně stabilních okolností, je situace zhruba taková, že každoročně z těchto povolání přibližně jedna desetina osob odchází a jiná desetina ty odcházející nahrazuje. Zároveň zhruba další desetina sice zůstává v pedagogickém povolání, ale mění zaměstnavatele (školu).

Výrazný zásah do tohoto relativně stabilního průběhu přinesla ovšem ekonomická krize (tzv. velká recese), která se v Evropě začala naplno projevovat v roce 2009 v podobě finanční krize a od roku 2010 také na pracovním trhu ve výrazném nárůstu míry nezaměstnanosti a ve zvýšené míře profesní mobility. Učitelská a pedagogická povolání jsou sice obecně považována (při srovnání s jinými vysokoškolskými profesemi) za spíše hůře placená, ale současně z hlediska zaměstnance za poměrně jistá a stabilní. Nebylo tedy překvapivé, že v roce 2010 a částečně ještě v roce 2011 došlo v řadě evropských zemí spolu s propouštěním zejména v soukromém sektoru k výraznému přílivu lidí do pedagogických povolání – *Incomers* (školství tehdy bylo označováno také jako „bezpečný přístav“). Již o rok později, v souvislosti s uklidněním situace na pracovním trhu, však začal výrazně

Obrázek 13 Pedagogičtí pracovníci měnící zaměstnání (*Movers*) a odcházející z povolání (*Leavers*)

ČR a země Evropy, průměr za roky 2005 až 2019

Zdroj: výsledky analýzy databáze z šetření EU – SILC 2005–2019

stoupat také podíl odcházejících – *Leavers*, mnohdy právě těch, kdo před krátkou dobou do škol nastoupili. Situace se opět vrátila do stabilnějších kolejí zhruba v letech 2013 až 2014 a od té doby již prakticky k žádným výraznějším výkyvům nedošlo (poslední dosažitelné údaje, s nimiž jsme pracovali, končí ovšem rokem 2019, tedy ještě před začátkem koronavirové pandemie).

Druhý Obrázek 13 naopak shrnuje výsledky analýzy profesní mobility pedagogických pracovníků v jednotlivých evropských zemích v průřezu celého sledovaného období (2005–2019). Jde přitom jak o jejich fluktuaci v rámci povolání (*Movers*), tak o jejich celkové odchody z povolání (*Leavers*). Obrázek 13 tedy ukazuje na jedné straně (osa X) podíl pedagogických pracovníků, kteří sice z roku na rok změnili zaměstnání, avšak stále pracují v některém z pedagogických povolání (*Movers*). Na straně druhé pak ukazuje (osa Y) podíl pedagogických pracovníků, kteří z pedagogického povolání odešli úplně (*Leavers*).

Na první pohled je patrné, že mobilita pedagogických pracovníků v České republice se v dlouhodobém průměru nijak nevymyká z evropských poměrů. Podíl pedagogických pracovníků, kteří u nás meziročně mění své zaměstnání, ale zůstávají v pedagogickém povolání (*Movers*), se dlouhodobě nachází pod celkovým evropským průměrem. Podle těchto údajů tak u nás každoročně v rámci profese fluktuuje zhruba 7 % pedagogických pracovníků, zatímco v průměru evropských zemí je to kolem 10 %. Podíl těch, kteří každý rok pedagogické povolání opouštějí (*Leavers*), činí v České republice v dlouhodobém průměru 10,5 %. Oproti ostatním evropským zemím je tedy jen lehce (statisticky nevýznamně) nadprůměrný.

Od ostatních evropských zemí se výrazněji odchyluje jen Spojené království¹⁴, kde každý rok mění zaměstnavatele (fluktuuje v rámci profese) téměř čtvrtina pedagogických pracovníků (*Movers*) a také jich nejvíce – téměř 16 % – ze všech sledovaných evropských zemí toto povolání opouští (*Leavers*). Kromě Spojeného království můžeme pozorovat o něco vyšší míru mobility v zemích ze severní části Evropy. Naopak nižší míru mobility vykazují spíše země z jižní části Evropy. Za zmínku stojí nízká míra mobility i fluktuace v Rumunsku a ve Slovinsku, která nedosahuje ani 5 %.

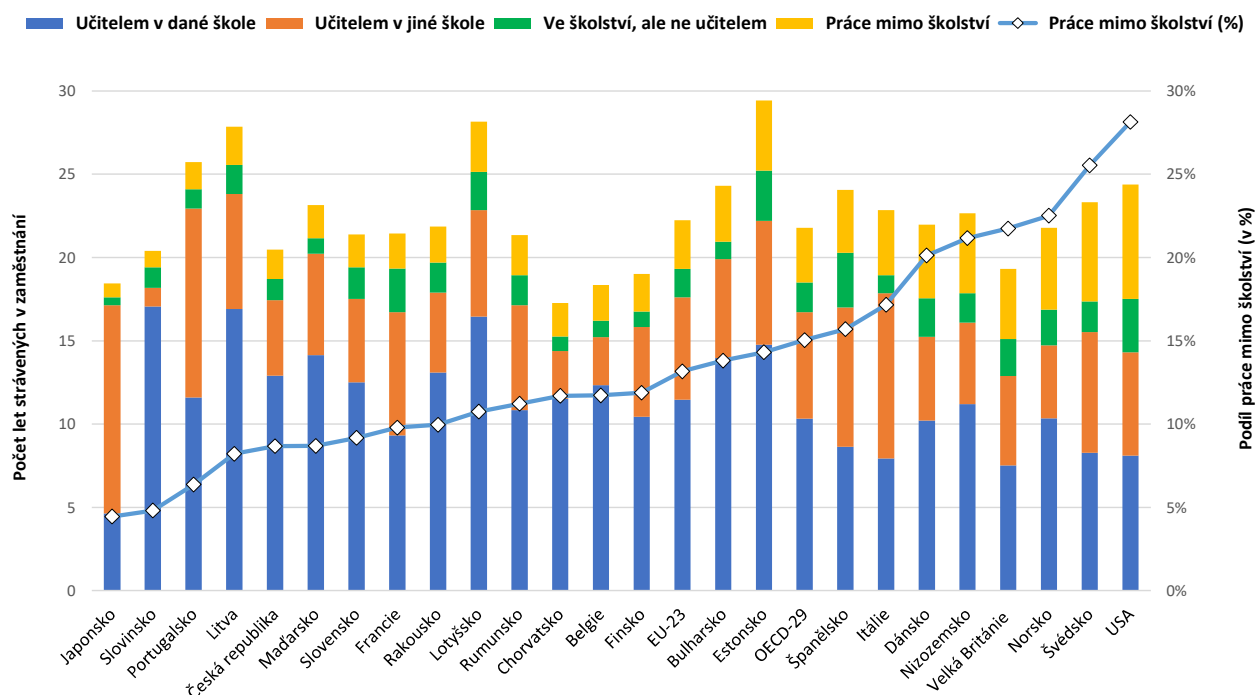
Další mezinárodní databázi, díky které je možné komparativně srovnat mobilitu českých učitelů a jejich odchody z povolání, je mezinárodní výzkum OECD TALIS (*Teaching and Learning International Survey*), který od roku 2008 opakuje OECD zatím každých pět let a do něhož se v letech 2013 a 2018 zapojila rovněž Česká republika prostřednictvím České školní inspekce (ČŠI)¹⁵. Toto šetření umožňuje podívat se na profesní mobilitu z trochu jiného úhlu. Zatím poslední šetření z roku 2018 zahrnuje totiž také otázku na míru pracovních zkušeností ve školství i mimo něj. Učitelé základních a středních škol uváděli, kolik let strávili jako učitelé ve své současné škole, kolik jako učitelé na jiné škole, kolik let pracovali sice v jiném povolání, ale v odvětví školství (například v pedagogicko-psychologických poradnách, v České školní inspekci v dětských domovech a v internátech, v dalších školských zařízeních apod.), a konečně, kolik let působili zcela mimo povolání učitele i mimo odvětví školství.

¹⁴ Výzkumy například z USA, z Kanady nebo z Austrálie ukazují, že vyšším hodnotám fluktuujících (*Movers*) a odcházejících (*Leavers*) ve Spojeném království jsou podobné vyšší hodnoty i v dalších anglosaských zemích.

¹⁵ O projektu OECD TALIS (*Teaching and Learning International Survey*) více na oficiálních stránkách OECD (<https://www.oecd.org/education/talis/>), na stránkách České školní inspekce (ČŠI) nebo například na stránkách našeho projektu (<https://pages.pedf.cuni.cz/nedostatekucitelu/ucitele-a-reditele-skol-jako-respektovani-profesionalove/>).

Obrázek 14 Učitelé: průměrný počet let v různých zaměstnáních a podíl zaměstnání mimo školství

Vybrané země světa zapojené do projektu OECD TALIS 2018

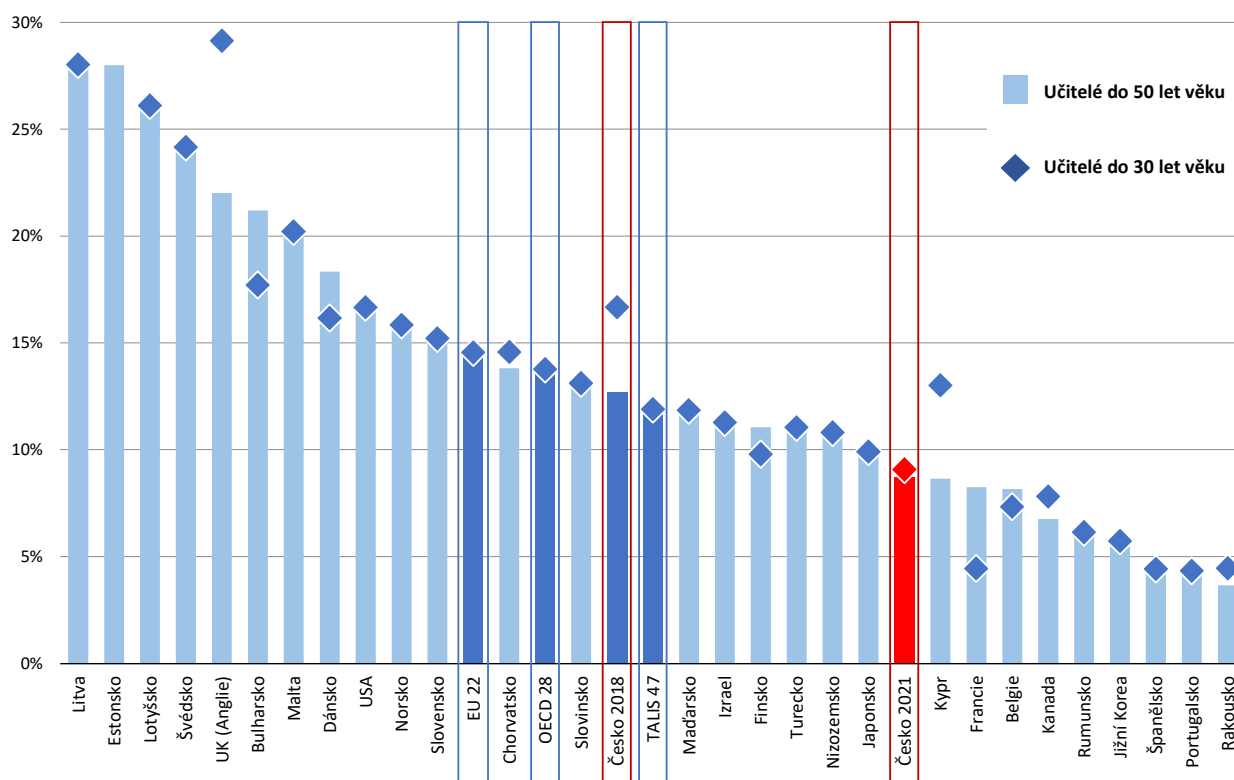
Zdroj: výsledky analýzy databáze OECD TALIS 2018

Průměrné údaje v jednotlivých zemích přehledně znázorňuje následující Obrázek 14 (do grafu jsme vybírali především země, které jsou pro srovnání s námi relevantní). Barevně je vyznačen počet let v uvedených čtyřech kategoriích povolání a odvětví. Čára spojující údaje označené jako Zaměstnání mimo školství (%) ukazuje na podíl celkové pracovní dráhy (v procentech), po kterou současní učitelé pracovali zcela mimo povolání učitele i mimo odvětví školství. Země jsou v grafu seřazeny právě podle velikosti tohoto ukazatele.

Údaje v grafu ukazují na poměrně velmi nízkou celoživotní profesní mobilitu českých učitelů. Mimo školství strávili v průměru jen necelých 9 % své pracovní kariéry, zatímco v průměru zemí EU je to 13 % a v průměru zemí OECD dokonce 15 %. Méně než u nás je tomu jen v Japonsku (s historickou tradicí celoživotních povolání) a ve třech evropských zemích (Slovensko, Portugalsko a Litva), které se zúčastnily šetření TALIS 2018. Zároveň čeští učitelé strávili téměř tři čtvrtiny svého učitelského života na škole, kde právě působí. To je naopak jedna z nejvyšších hodnot v Evropě, která potvrzuje také nižší fluktuaci našich učitelů. Z celé své pracovní kariéry strávili 63 % doby na škole, kde právě působí; průměr v Evropské unii je přitom necelých 52 % a v zemích OECD dokonce méně než polovina.

Obrázek 15 Podíl učitelů základních a středních škol, kteří chtějí do pěti let skončit s učením (v %)

Vybrané země světa 2018 (OECD TALIS) a Česká republika 2021 (PedF UK a ČŠI)

Zdroj: výsledky analýzy databáze OECD TALIS 2018

Zároveň se i v této analýze (byť nepřímo) potvrdil vysoký podíl ekonomicky aktivního věku, který čeští učitelé strávili mimo pracovní kariéru (především na mateřské/rodičovské dovolené). Průměrnému českému učiteli je podle šetření TALIS 2018 totiž 45 let, což je v rámci Evropy řadí spíše mezi ty starší. Za sebou má však pouze kolem 20,5 let profesního života, což je naopak jedna z nejnižších hodnot. Vysvětlení tohoto jen zdánlivého nesouladu spočívá jak ve vysokém podílu žen v učitelském sboru, tak i v průměru dlouhé době, kterou strávily na mateřské a rodičovské dovolené.

Ani to však není vše, neboť databáze z rozsáhlého mezinárodního projektu OECD TALIS umožňuje naši argumentaci dále prohloubit. V šetření, které proběhlo ve 47 zemích světa na začátku roku 2018, se učitelů základních a středních škol dotazovali rovněž na to, za jak dlouho chtějí ze svého povolání odejít. A stejnou otázku jsme položili velkému reprezentativnímu a srovnatelnému vzorku českých učitelů také na konci roku 2021 (tedy o tři a půl roku později) ve společném šetření Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (PedF UK) a České školní inspekce (ČŠI)¹⁶.

¹⁶ Další informace o tomto šetření viz například na stránkách našeho projektu: <https://pages.pedf.cuni.cz/nedostatekucitelu/vyzkum-ucitelu-a-reditelu-probeh-uspesne/>.

Obrázek 15 ukazuje podíly učitelů základních a středních škol, kteří chtějí do pěti let odejít z profese pro učitele ve věku do 50 let¹⁷ a pro učitele ve věku do 30 let (jejich odpovědi lze v mezinárodním srovnání poněkud zjednodušeně označit za odpovědi začínajících učitelů). Země jsou v obrázku seřazeny sestupně podle podílu odcházejících učitelů ve věku do 50 let. Vedle podílů ve vybraných zemích z šetření TALIS 2018 jsou v obrázku navíc zvýrazněny výsledky České republiky v letech 2018 (TALIS), ale i výsledky ze šetření v roce 2021 (PedF UK a ČŠI). Zvýrazněny jsou také nevážené průměry za všech 44 zemí zapojených do šetření TALIS 2018 (TALIS 44), za 21 členských zemí Evropské unie (EU 21) a za 28 členských zemí Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD 28), jejichž učitelé na uvedenou otázku odpovídali.

Obrázek dokládá přinejmenším tři důležitá zjištění. Zprvce se potvrzují závěry předchozích mezinárodních srovnání. Dokonce ani na začátku roku 2018 – tedy v době, která byla (podle výsledků různých analýz) pro postavení českých učitelů a jejich spokojenost v práci v dlouhodobém pohledu jednou z nejméně příznivých – se totiž čeští učitelé nechystali opouštět své povolání o nic častěji než učitelé ve většině srovnatelných zemí. Dokonce právě naopak, podíl takových učitelů (ve věku do 50 let) byl v České republice dokonce i v roce 2018 nižší (12,7 %), než v celkovém průměru zemí EU (14,6 %) nebo v průměru zemí OECD (13,8 %) zapojených do výzkumu OECD TALIS.

A zadruhé u nás navíc došlo za dalšího tři a půl roku k výrazné změně. Na konci roku 2021 se podíl učitelů, kteří chtějí do pěti let opustit své povolání, snížil až na 8,7 %. Důvodem byl růst spokojenosti učitelů se svou prací, podmíněný především výrazným reálným zvýšením jejich platů (podrobněji to rozebíráme v samostatné studii o spokojenosti učitelů; Koucký & Bartušek, 2023). Tím se ovšem učitelé v České republice dostali do skupiny zemí s vůbec nejnižším podílem učitelů, kteří chtějí odejít ze své profese. Jejich podíl je nejen nižší než v řadě zemí západní Evropy nebo v USA, ale dokonce i nižší než v severských zemích (včetně Finska).

Zatřetí nejmladší generace začínajících učitelů (ve věku do 30 let) má podle výzkumu OECD TALIS 2018 podobnou intenci odejít z povolání učitele jako celá populace učitelů (ve věku do 50 let). Spíše výjimečně je to o něco více nebo o něco méně. Česká republika v roce 2018 patřila mezi několik málo zemí, kde to bylo výrazně více (do 5 let chtělo z povolání odejít 16,7 % začínajících učitelů). Také v tomto ukazateli se však v následujících třech a půl letech situace výrazně změnila. Na konci roku 2021 chtěl z povolání odejít jen o málo vyšší podíl začínajících učitelů (9,1 %) než v celé populaci českých učitelů (ve věku do 50 let).

¹⁷ Omezení věku učitelů do 50 let, které pro tento analytický ukazatel zvolilo OECD, je motivováno snahou eliminovat vliv odchodu do důchodu, neboť ten pochopitelně souvisí s rozdílnou věkovou strukturou učitelů v každé zemi. Z učitelů ve věku nad 50 let jich totiž do 5 let chce z povolání odejít kolem 90 %.

4. Závěrem

Ve studii jsme na výsledcích řady mezinárodních srovnání a analýz české situace představili některá méně známá fakta, která se týkají přechodu absolventů studia učitelství a dalších pedagogických oborů do odpovídajících povolání, jejich uplatnění na pracovním trhu a jejich případných odchodů z povolání učitele. Především jsme však na těchto faktech vyvrátili řadu mylných tvrzení nebo dokonce mýtů, která se k této problematice ve veřejném prostoru často objevují.

Prokázali jsme, že asi tři čtvrtiny absolventů pedagogických oborů v České republice pracují v odpovídajících povoláních, tedy v oboru. Je to zcela srovnatelný nebo dokonce ještě vyšší podíl než ve většině evropských zemí, ale také vyšší podíl než u absolventů jiných skupin vysokoškolských oborů u nás i v zahraničí. Významnější příčinou údajného nedostatku učitelů v českých školách tedy není to, že absolventi učitelství a pedagogických oborů významněji nenastupují do odpovídajících povolání a nepracují v oboru.

Naopak jsme ukázali i na méně známý fakt, že významnější příčinou jsou u nás na jedné straně příznivě nastavené možnosti a finanční pobídky pro čerpání dlouhé rodičovské dovolené (zvláště u vysokoškolaček), které v Evropě nejsou vůbec obvyklé, a na straně druhé nedostatečné kapacity institucionální péče o malé děti i možnosti matek pracovat na zkrácené úvazky. Důsledkem je dokonce trojnásobně vyšší podíl absolventek pedagogických oborů na rodičovské dovolené u nás oproti průměru evropských zemí. Prokázali jsme i to, že důsledkem delší přestávky ve výkonu náročného povolání učitele bývá, že se učitelky do svého povolání již vůbec nevracejí.

Analýzy však současně ukázaly, že také v České republice existují některé interní (školsko-politické) příčiny, které zbytečně snižují podíl absolventů učitelství a pedagogických oborů, kteří nastupují do odpovídajících učitelství a pedagogických povolání. Jde ovšem především o problémy makrostrukturální a ne individuální. Jako jeden z významných příkladů je třeba uvést, že mezi absolventy pedagogických oborů je nezdůvodněně nízký podíl absolventů učitelství, a naopak vysoký podíl absolventů ostatních pedagogických oborů.

Významné jsou ovšem rovněž závěry rozboru, jaké důvody učitelé a studenti učitelství považují za důležité pro to, že se mladí lidé pro učitelství příliš často nerozhodují. Učitelé se domnívají, že jsou to možnosti lepšího pracovního uplatnění mimo učitelství a nadále i nízké platy, přestože na konci roku 2021, kdy šetření učitelů probíhalo, se platy učitelů dostaly na relativně slušnou úroveň.

Současní studenti učitelství (šetření proběhlo v roce 2022) to však vidí přeci jen odlišně. Za nejdůležitější důvody již nepovažují platy, ale náročnost a stres spojený s povoláním učitele a nedostatečný respekt, který učitelé mají u žáků a jejich rodičů. Ani učitelé, ani studenti učitelství se ovšem nedomnívají, že mezi silné důvody, proč se mladí lidé pro profesi učitele příliš často nerozhodují, patří nedostatečná připravenost pro práci učitele ve škole nebo náročný a obtížný vstup do profese pro začínající učitele.

Dalším důležitým a doloženým závěrem naší studie je, že ani míra fluktuace (změna zaměstnání, ale nikoli povolání) a odchodů z pedagogických povolání či celková míra mobility absolventů pedagogických oborů u nás

nijak výrazně nevybočuje. A to ani v mezinárodním, ani v národním kontextu. Naopak, je dokonce spíše nižší než u pedagogických pracovníků v jiných zemích či u absolventů ostatních oborů vysokoškolského studia, respektive u všech vysokoškoláků. A to ať už je to na začátku pracovní kariéry, nebo v jejích pozdějších etapách.

Na jedné straně jsme tedy doložili, že absolventi pedagogických oborů nastupují ve zcela obvyklé míře do učitelských a dalších pedagogických povolání. A na druhé straně jsme ukázali i to, že ani jejich pozdější případný přechod do jiných (nepedagogických) povolání není v žádném případě zásadním důvodem odlivu učitelů z povolání. (Naopak se ukazuje, že významnějším důvodem je čerpání dlouhé mateřské/rodičovské dovolené.) Stesky nebo dokonce výtky, že čeští učitelé často odcházejí ze svého povolání se tak ve světle srovnávacích i národních analýz jeví jako naprosto neopodstatněné.

Nedostatečný přechod absolventů do učitelských a pedagogických povolání, ani odchody učitelů z profese není tedy možné uvádět ani jako významné důvody nedostatku učitelů v českých školách. Je proto třeba se podrobněji zabývat jinými možnými příčinami (pojednáváme o nich již v úvodní studii projektu o důvodech nedostatku učitelů, viz Koucký, 2020).

5. Literatura

Desjardins, R. & Rubenson, K. (2011). An analysis of skill mismatch using direct measures of skills. *OECD Education Working Papers*, 63. OECD Publishing

EUROSTAT (nedatováno). *Skills mismatch experimental indicators*. Methodological note. Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7894008/9596077/Methodological_note.pdf

Koucký, J. (2020). *Důvody nedostatku učitelů*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta <https://pages.pedf.cuni.cz/nedostatekucitelu/duvody-nedostatku-ucitelu/>

Koucký, J. (2021). *Platy učitelů zdolávají rekordy*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta <https://pages.pedf.cuni.cz/nedostatekucitelu/platy-ucitelu-zdolavaji-rekordy/>

Koucký, J. & Bartušek, A. (2023). *Spokojenost učitelů v profesi a v zaměstnání*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta

Koucký, J. & Zelenka, M. (2023). Co dělají absolventi pedagogických oborů? Profesní mobilita učitelů a dalších pedagogických pracovníků. *Pedagogická orientace*, 33(1), 139–169 <https://journals.muni.cz/pedor/article/view/33781>

Wolbers, M. H. (2003). Job mismatches and their labour-market effects among school-leavers in Europe. *European sociological review*, 19(3), 249–266

Zelenka, M., Sedláček, J., Šmídová, M., Lounek, V., Ryška, R. & Koucký, J. (2019). *Souhrnná zpráva o šetření Absolvent 2018*. CSVŠ a SVP PedF UK https://www.csvs.cz/wp-content/uploads/2019/11/Absolvent_2018_souhrnna_zprava_final_13.pdf

Zelenka, M. (2021a). Absolventi pedagogických studijních programů a oborů. Jaký podíl jich vykonává pedagogická povolání a co to ovlivňuje? In: Zlatoš M., Kubíčková A., Rudorfer F. L., Kopalová P., Kuznetsova V. & Frombergerová A. (Eds.), *Nouze ve vzdělávání: konferenční sborník příspěvků z multidisciplinární mezinárodní konference*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta

Zelenka, M. (2021b). *Učí nebo neučí? Přejít absolventů pedagogických programů, oborů a fakult do pedagogických povolání*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta <https://pages.pedf.cuni.cz/nedostatekucitelu/files/2021/06/Studie-Uci-nebo-neuci-2021.pdf>

Příloha č. I

Soulad mezi oborem vzdělání a vykonávané práce: metodologická a empirická východiska

Soulad či nesoulad mezi oborem získaného vzdělání a oborem vykonávané práce (povoláním, profesí) lze zkoumat v zásadě dvěma postupy. První, tzv. normativní nebo též objektivní přístup spočívá v definování, která povolání jsou (nebo nakolik jsou) pro příslušný obor vzdělání vhodná a která nikoli (případně se mohou naopak k jednotlivým povoláním přiřazovat vhodné obory vzdělání). Druhý, subjektivní přístup, je založen na přímém dotazování respondentů (nebo například jejich nadřízených, zaměstnavatelů apod.) na to, zda pracují ve vystudovaném oboru, nebo zda je jimi vystudovaný obor vhodný pro vykonávanou práci.

Na první pohled se může zdát, že objektivní (normativní) postup je vhodnější, neboť omezuje subjektivní vlivy. Z empirického hlediska to však není vůbec jednoduché, neboť subjektivní přístup nezatěžuje celá řada jiných obtíží. Mezi základní problémy patří například to, že mnohá povolání nelze jednoznačně přiřadit k určitému oboru vzdělání (např. manažer, politik), což samozřejmě platí i naopak, že důležitá je zvolená rozlišovací úroveň klasifikace jak pro vzdělání, tak i pro povolání, nebo, že zatímco některé vzdělávací obory jsou koncipovány specifickěji (například právo, medicína), jiné obory jsou zaměřené více na pěstování obecných dovedností, které jsou pak snadněji přenositelné napříč širším spektrem profesí (např. společenské a humanitní vědy). Situaci dále komplikuje i to, že uvedené charakteristiky se mohou v čase měnit a že také mohou být odlišné v různých zemích (Desjardins, Rubensons, 2011).

Přes komplikovanost obou postupů vytvořila mezinárodní expertní skupina Eurostatu koncept¹, jakým způsobem určovat, zda vykonávané povolání absolvovanému oboru vzdělání odpovídá nebo neodpovídá². Podstatným empirickým podkladem pro takové přiřazení se staly výsledky rozsáhlého evropského šetření uplatnění absolventů škol na trhu práce, a tedy výsledky hromadného subjektivního hodnocení takového souladu (či nesouladu) mezi oborem získaného vzdělání a vykonávaného povolání vysokoškoláky v zemích EU (do šetření se zapojilo více než 36 tisíc dotazovaných respondentů z evropských zemí; blíže viz Wolbers 2013).

Řešení Eurostatu tedy vlastně spočívá v jisté kombinaci normativního a subjektivního postupu, přičemž snahou je oslabit nevýhody každého z nich. Ke každé ze základních skupin oborů vzdělání podle mezinárodní klasifikace oborů vzdělání ISCED-F³ jsou přiřazeny skupiny povolání podle mezinárodní klasifikace povolání

1 Jan Koucký (autor této studie) se aktivně zapojil do práce expertní skupiny Eurostatu při vytváření uvedeného konceptu.

2 Pro anglické termíny *match* resp. *mismatch* jsme jako české ekvivalenty zvolili *soulad* resp. *Nesoulad*.

3 Zkratka ISCED-F označuje Mezinárodní standardní klasifikaci oborů vzdělání (*International Standard Classification of Education – Field of Education*). Nejprve se pracovalo s původní klasifikací ISCED-F 1999; později došlo k revizi pro novější klasifikaci oborů vzdělání ISCED-F 2013.

ISCO⁴ na základě toho, jaký podíl respondentů uvedl, že vykonávané povolání odpovídá vystudovanému oboru vzdělání. Díky tomu, že u každého vztahu mezi vzděláním a povoláním může být jiný podíl kladných odpovědí, je možné sestavit dokonce i škály míry shody a neshody. Díky tomu vznikly převodní tabulky mezi jednotlivými obory vzdělání a odpovídajícími skupinami povolání, přičemž jednotlivým skupinám oborů vzdělání odpovídá více skupin povolání, ale i naopak některá povolání mohou být v souladu i s několika obory vzdělání (bližší viz metodika Eurostatu)⁵.

Výsledky naší analýzy se vztahují především na jedné straně k absolventům vysokoškolského vzdělání ve skupině oborů Vzdělání a výchova (podle mezinárodní klasifikace ISCED-F)⁶, tedy v pedagogických a učitelských oborech, a na straně druhé k povolání učitele a dalším příbuzným pedagogickým povoláním na třetí rozlišovací úrovni mezinárodní klasifikace povolání ISCO⁷. Pro správné posouzení a hodnocení získaných výsledků je však budeme srovnávat jak s absolventy ostatních skupin oborů vzdělání, tak s pracovníky v dalších skupinách povolání.

Využití uvedeného postupu Eurostatu má jednu zcela zásadní výhodu. Díky našim analýzám mezinárodních výzkumů a databází nebo přímo zapojením do některých z nich se totiž nemusíme omezovat pouze na výsledky rozborů údajů z českých šetření. Pokud tomu nic jiného nebrání, můžeme využívat i výsledků komparativních analýz metodologicky a empiricky srovnatelných údajů z jiných vyspělých zemí, především pak ze šetření realizovaných či koordinovaných v rámci EU nebo OECD.

Vytvořený mezinárodní koncept použijeme pro analýzu českých dat ze dvou zdrojů. Jedním ze zdrojů jsou údaje z celostátního a reprezentativního Výběrového šetření pracovních sil (VŠPS), jež je národní verzí celoevropského EU LFS (*European Union Labour Force Survey*). Data od roku 1993 kontinuálně čtyřikrát do roka šetří (prostřednictvím tazatelské sítě a na základě reprezentativního vzorku domácností), zpracovává a prezentuje Český statistický úřad (ČSÚ). V rámci Výběrového šetření pracovních sil (VŠPS) přitom ČSÚ v posledních letech sbírá každoročně údaje zhruba od 45 tisíc respondentů⁸ ve věku od 15 let, mezi nimiž je přibližně 4 500 vysokoškoláků a z nich kolem 800 absolventů pedagogických oborů (skupiny oborů Vzdělání a výchova). V rámci řešení projektu o důvodech nedostatku učitelů získala PedF UK od ČSÚ uvedená data na úrovni jednotlivých respondentů (zatím) za roky 2004–2021, tedy za posledních 18 let. Umožňuje to ukázat na další zajímavé a dosud

4 Zkratka ISCO označuje Mezinárodní standardní klasifikaci povolání (*International Standard Classification of Occupation*). Také v tomto případě se propojení vytvářelo nejprve pro původní klasifikaci povolání ISCO 1988 a teprve později i pro novější klasifikaci povolání ISCO 2008.

5 Dotazníky pro absolventy v mezinárodních šetřeních proto obsahují nejen otázku, zda je absolventem ukončený obor vzdělání vhodný pro vykonávané povolání, ale také, zda je to pro dané povolání jediný možný vhodný obor vzdělání. Na tomto základě se definuje tzv. míra exkluzivity oboru vzdělání.

6 Jedná se o všechny programy a obory studia, které podle Mezinárodní klasifikace oborů vzdělání ISCED-F spadají do skupiny 01 Education and training (v oficiálním českém překladu Vzdělání a výchova). Jde jak o obory vedoucí přímo k povolání/profesi učitele, tak šířeji o pedagogické obory, které nemusí vždy zahrnovat také získání učitelské kvalifikace.

7 Na třetí rozlišovací úrovni Mezinárodní klasifikace povolání ISCO mezi taková povolání patří následující kódy ISCO: 134, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 342, 530, 531.

8 V předchozích letech to přitom bylo ještě víc; velikost sledovaného souboru (i tazatelské sítě) musel ČSÚ redukovat především z ekonomických důvodů.

nepříliš známe a diskutované skutečnosti. Možnost pracovat s individuálními (samozřejmě anonymizovanými) podrobnými údaji o jednotlivých respondentech, a navíc v delší časové řadě totiž dovoluje zcela nové pohledy a zaměření zkoumání. Například rozlišovat respondenty podle jejich demografických charakteristik, podle různého stupně/typu vysokoškolského (nebo nižšího) vzdělání nebo podle konkrétního povolání či jiných vzorců ekonomické (ne)aktivity, podle regionu, kde respondent bydlí či kde pracuje apod.

Podstatné navíc je, že na základě evropské metodiky, kterou jsme popsali na začátku studie, je možné stejným způsobem analyzovat rovněž údaje z ostatních evropských zemí. Srovnávací analýza vychází z databáze EU LFS (VŠPS je jeho českou částí), která je ve všech analyzovaných zemích šetřena obdobným způsobem a na obdobně rozsáhlém vzorku. Konkrétně naše analýza se týká absolventů terciárního vzdělání (tedy nejen v české terminologii vysokoškolského, ale i vyššího odborného vzdělání) ve věku 25–34 let a zahrnuje roky 2015–2020, pro které bylo možné mezinárodní databázi se srovnatelnými údaji připravit. Údaje EU LFS před rokem 2014 nelze dosti věrohodně rekonstruovat především proto, že v jednotlivých zemích EU ještě nebyla dostatečně implementována a s národní klasifikací harmonizována mezinárodní klasifikace oborů vzdělání (ISCED-F). Pro některé země EU to bohužel platí dodnes (Francie a Rumunsko) a proto nejsou do srovnání zahrnuty. Naopak až do roku 2019 databáze zahrnuje údaje za Spojené království, které jsme ve srovnání samozřejmě ponechali. Dále je databáze rozšířena o země, které sice nejsou členy EU, avšak jsou členy ESVO (Evropské sdružení volného obchodu) a potřebná národní data do databáze EU LFS pravidelně předávají (jedná se o Norsko, Švýcarsko a Island).⁹

Při srovnávání absolventů různých skupin oborů v různých obdobích se přitom na české národní i na evropské mezinárodní úrovni ukázalo jako vhodnější pracovat s rozlišením na osm základních oborových skupin (podle původní klasifikace ISCED-F 1999), které umožňuje analýzu po celé období sledování, tedy od roku 2015 až do současnosti. Definice pedagogických oborů, která nás nejvíce zajímají – tedy skupina oborů Vzdělání a výchova (ISCED-F 01 Education and training) – zůstala navíc v obou posledních klasifikacích ISCED v podstatě nezměněna, takže odpadly problémy spojené s její převoditelností.

⁹ Přestože jsme uvedli, že se Česká republika do evropského kontinuálního šetření EU LFS zapojila již v roce 1993, data o oboru dosaženého vzdělání se začala sbírat až o deset let později, Netýkalo se to však pouze nás, ale i ostatních zemí EU. Na základě členskými státy přijaté nové metodiky Eurostatu se data o oboru vystudovaného vzdělání podle mezinárodní klasifikace ISCED začala v rámci EU LFS sbírat až od počátku tohoto století a za věrohodná pro Českou republiku je lze považovat od roku 2004. Většina evropských zemí ovšem nabrala v tomto ohledu ještě větší zpoždění, takže za celou Evropu jsou údaje o vystudovaném oboru vzdělání v pořádku až od roku 2014.

Příloha č. 2

Vysokoškolačky na mateřské a rodičovské dovolené

Ekonomové dlouhodobě upozorňují, že rodičovská dovolená je hlavní příčinou, proč se Česko naprosto lehkovážně zbavuje výhod, které zaměstnávání žen přináší. Tedy vyšších příjmů do rozpočtu, zlepšení trhu práce a řady dalších, jež některé západoevropské země už dávno objevily, vyzkoušely a dokázaly implementovat. V poslední době se však toto téma z odborných publikací dostalo i do médií. Opakovaně se informuje nebo diskutuje o tom, zda je udržitelný náš systém rodičovských příplatků a čerpání mateřské a rodičovské dovolené, které jsou v České republice jedny z nejvelkorysejších v celé Evropě¹. České ženy totiž tráví v mezinárodním srovnání extrémně dlouhou dobu na mateřské a rodičovské dovolené. Tématu se dost intenzivně věnují například odborné studie CERGE-EI z posledních let, z nichž také čerpáme v několika následujících stručných odstavcích².

Studie CERGE-EI

Po roce 1990 proběhly v České republice dvě reformy rodičovského příspěvku v letech 1995 a 2008. Změnily nejen jeho výši, ale především možnou dobu jeho čerpání a měly samozřejmě vliv na to, jak dlouho ženy zůstávají s dětmi doma, a ovlivnily míru jejich zaměstnanosti. Typická česká matka se dvěma dětmi stráví na rodičovské dovolené 6 až 8 let, což je jinde v Evropě dosti nezvyklé. Zavedený systém u nás tedy umožňuje matkám trávit komparativně delší dobu se svými dětmi, ale zároveň je na velmi dlouho vzdaluje pracovnímu trhu (CERGE-EI 2018).

Již reforma z roku 1995 prodloužila dobu pobírání rodičovského příspěvku na čtyři roky a vedla podle očekávání k navýšení podílu žen, které zůstávají doma s dítětem alespoň po tuto dobu. Ženy do značné míry souzněly se sociální normou (a doprovodnou mediální kampaní), která v 90. letech prosazovala matku jako nejvhodnějšího pečovatele o dítě v prvních čtyřech letech jeho života.

1 Komentátorka Hospodářských novin, Julie Hrstková (2023), k tomu například poznamenává: „Česká republika je země, která se dlouhodobě „chlubí“ vysokým počtem žen v produktivním věku mimo zaměstnání. Nekonečně dlouhou rodičovskou dovolenou ovšem řada žen využívá ne proto, že by se chtěla dobrovolně ponořit do hlubin mateřství, ale proto, že sehnat cenově dostupné jesle a školku je v mnoha částech republiky nemožné a legislativa ani společenský étos rozšiřování těchto možností nijak nenahrává.“

2 Čerpáme z následujících studií projektu CERGE-EI (Národohospodářský ústav AV ČR), které jsou zveřejněny na webu <https://idea.CERGE-EI.cz/>: Barbara Pertold-Gebicka: *Dopady reformy rodičovských příspěvků v roce 2008 na pracovní zařazení matek*. IDEA CERGE-EI 2018; Alena Bičáková, Klára Kalíšková, Lucie Zapletalová: *Nechtěné plody prorodinných politik*. IDEA CERGE-EI 2020; Jakub Grossmann, Filip Pertold, Michal Šoltés, Matěj Šarboch, Lucie Zapletalová: *Vliv zvýšení rodičovského příspěvku na participaci žen na trhu práce*. IDEA CERGE-EI 2022 nebo Jakub Grossmann, Daniel Mních: *Ruce a mozky českých žen stále nevyužity*. IDEA CERGE-EI 2023.

Další změnu přinesla reforma z roku 2008. Rodiče – v praxi jde ovšem v drtivé většině o matky – si od roku 2008 mohou rozložit délku čerpání rodičovského příspěvku do věku 2, 3, nebo 4 let dítěte. Průměrná doba, po které se matky vrací na trh práce, se díky této možnosti volby přeci jen o něco málo zkrátila (ze 40 měsíců na 34 měsíců po narození nejmladšího dítěte). Nezamýšleným důsledkem reformy ovšem je, že delší dobu s dětmi zůstávají především vzdělanější matky, zatímco rychlejší čerpání, a tedy i dřívější návrat na pracovní trh volí často ty méně vzdělané (CERGE-EI, 2020).

Významný vliv na míru zaměstnanosti žen však měli nejen obě reformy, ale i výraznější zvyšování rodičovského příspěvku. Například zvýšení rodičovského příspěvku od ledna roku 2020 vedlo k prodloužení doby jeho čerpání a k poklesu pracovního zapojení matek, kterých se navýšení příspěvku týkalo. K prodloužení čerpání příspěvku došlo ovšem především u matek, které byly na rodičovské se svým prvním dítětem a opět u matek s vysokoškolským vzděláním (CERGE-EI, 2022).

Evropské srovnání: Sladění pracovního a rodinného života (EU LFS ad-hoc modul 2018)

S ohledem na tyto skutečnosti jsme považovaly za důležité zjistit, jakou dobu stráví rodiče s vysokoškolským pedagogickým vzděláním u nás a v jiných evropských zemích na rodičovské dovolené. Vhodným zdrojem pro takový komparativní rozbor jsou například údaje z mimořádného šetření Eurostatu v zemích EU a ESVO v roce 2018 (tzv. LFS ad-hoc module *Reconciliation between work and family life*, z něhož sice byla zpracována zpráva již v roce 2019³, avšak data jsou dostupná až od února 2022), ve kterém se mimo jiné zjišťovala délka přerušení zaměstnání (ekonomické aktivity) každého z rodičů kvůli péči o děti.

Dotazování byli dospělí do věku 64 let. Ti starší sice uváděli celkovou dobu strávenou péčí o děti a mimo pracovní trh, ale logicky zahrnovali historicky mnohem delší období (až 40 let). Mladší sice uvádějí údaje z posledních let, avšak nezahrnují přerušení práce ve vyšším věku. Pro naši analýzu jsme proto vybrali odpovědi matek i otců s vysokoškolským vzděláním ve středním věku 35–44 let. Na jedné straně se tedy týká posledních zhruba 20 let a na druhé straně je pravděpodobné, že celková délka přerušení práce bude ještě o něco delší (v pozdějším věku). Pro mezinárodní srovnání to však považujeme za zcela dostatečné.

Přestože jsme očekávali (také na základě uvedených studií CERGE-EI), že se naše ženy v délce přerušení ekonomické aktivity umístí na předních místech v Evropě, skutečně extrémní výsledky rozboru nás zaskočily. Zdaleka nejdelsí dobu, po kterou kvůli péči o děti přerušilo nebo odešlo ze zaměstnání a opustilo tedy pracovní trh, tráví totiž vysokoškolačky právě v České republice (4,03 roku) následované vysokoškolačkami na Slovensku (4,00 roku). Rozdíl oproti ostatním ženám bez vysokoškolského vzdělání navíc není příliš vysoký, neboť vysokoškolačky u nás stráví mimo zaměstnání jen o 0,22 roku kratší dobu, než je průměr za všechny ženy bez ohledu na vzdělání (například v Německu je to 0,41 roku a v Rakousku 0,50 roku).

3 *Reconciliation between work and family life. Quality Report. Eurostat 2019*

Avšak nejen to. Vysokoškolačky v dalších zemích následují za Slovenskem a Českem až se značnými odstupy. Přitom na dalších místech se neumísťují vysokoškolačky z Itálie, Řecka nebo z dalších zemí jižní Evropy, jak možná někdo podle někdejších stereotypů předpokládá, ale především vysokoškolačky z bývalých socialistických zemí (Maďarsko, Bulharsko, Estonsko atd.). Nejdůležitější však je, že celoevropský průměr činí pouze 1,73 roku, je tedy hluboko pod naší úrovní a délka přerušení zaměstnání vysokoškolaček kvůli dětem nedosahuje v průměru zemí Evropy ani polovinu naší úrovně.

Je třeba se rovněž zmínit o otcích – mužích. V České republice přerušuje nebo ukončuje zaměstnání kvůli péči o děti jen 1,1 % vysokoškoláků mužů (v průměru evropských zemí je to ovšem 11,2 % a ve vedoucím Švédsku dokonce 57,5 % vysokoškoláků). Tito *průkopníci* u nás tak navíc činí v průměru pouze na 5 měsíců, tedy 0,41 roku (v evropském průměru ovšem opouštějí práci na 0,76 roku a ve Švédsku na plných 1,2 roku). Je zřejmé, že podíl mužů na péči o děti z hlediska přerušení jejich ekonomické aktivity nehraje ani u vysokoškoláků v České republice významnější roli. Podobné je to stále i v řadě dalších evropských států, přestože v některých zemích (vedle Švédska je to Dánsko, Finsko, ale například i Velká Británie nebo Německo) již změny evidentně začaly probíhat.

Příloha č. 3

Faktory ovlivňující nevykonávání pedagogických povolání

Na základě dat z šetření Absolvent 2018 je možné posoudit, které faktory zvyšují nebo naopak snižují pravděpodobnost, že absolvent pedagogických a učitelských oborů nebude pracovat v pedagogickém povolání. Za tímto účelem jsme dali příslušné charakteristiky do regresního modelu. Konkrétně byla použita multinomiální logistická regrese, která se používá v momentě, kdy predikovaná proměnná nabývá více než dvě diskrétní hodnoty. V našem případě má závisle proměnná čtyři kategorie. Referenční kategorií je práce v pedagogickém povolání, které zahrnuje učitelská povolání i ostatní pedagogická povolání, a k této kategorii se vztahují následující tři kategorie – práce v nepedagogickém povolání, ekonomicky neaktivní a nezaměstnaný. I když jsou nezaměstnaní součástí modelu, zejména kvůli jejich velmi nízkému počtu není výsledek za ně zde ukázán ani interpretován. Nezávisle proměnné jsou typ fakulty, typ oboru (učitelský x neučitelský pedagogický, stupeň vzdělání, forma studia, pohlaví, věk, rok absolvování, mobilita (přesně řečeno, jestli absolvent pracuje nebo žije v kraji absolvované fakulty) a regionální rozdíly¹. Vytvořeny byly dva modely, jeden za absolventy všech pedagogických oborů, a jeden pouze za absolventy učitelských oborů. Typ oboru je tedy logicky nezávislou proměnnou jen v prvním modelu. Základním výsledným ukazatelem analýzy je takzvané odds ratio (OR), jenž udává poměr šancí, že absolvent s danou charakteristikou bude pracovat v nepedagogickém povolání nebo bude ekonomicky neaktivní. Ukazatel p pak ukazuje na statistickou významnost vztahu.

První model, který je pro absolventy všech pedagogických oborů, ukazuje na značný rozdíl mezi absolventy učitelských a neučitelských pedagogických oborů. Šance absolventů neučitelských pedagogických oborů, že budou pracovat v nepedagogickém povolání je totiž téměř šestkrát tak větší než u absolventů učitelských oborů, a navíc mají dvakrát tak větší šanci, že budou ekonomicky neaktivní. Dalším výrazným determinantem je podle očekávání pohlaví. Muži mají téměř dvakrát tak větší šanci pracovat mimo pedagogická povolání, ale naopak jen poloviční, že budou ekonomicky neaktivní. Ukazuje se také, že výraznou roli hraje typ fakulty. Absolventi z nepedagogických fakult si nacházejí uplatnění mimo pedagogická povolání podstatně častěji než absolventi fakult pedagogických. Forma studia hraje roli jen co se týče ekonomické neaktivity. Větší tendenci pracovat mimo pedagogická povolání mají rovněž absolventi, kteří zůstávají v kraji své fakulty. Co se týče rozdílů mezi regiony, pak se ukázalo, že absolventi pracující v ekonomicky bohatém regionu Praha a Střední Čechy nepracují jeden rok po absolvování signifikantně častěji v jiném než pedagogickém povolání než absolventi jiných regionů. Naopak signifikantně větší šanci na to mají absolventi pracující v regionech Jihovýchod a Střední Morava a také lidé pracující v zahraničí. Model

¹ Využity byly regiony na úrovni členění NUTS 2, s tím, že byly spojeny Praha a Střední Čechy a vytvořena zvláštní kategorie zahraničí. Právě kategorie „Praha a Střední Čechy“ byla vybrána jako referenční kategorie, a to vzhledem k očekávání, že právě zde, díky mnoha jiným finančně atraktivním nabídkám na trhu práce, může docházet nejčastěji k rozhodnutí vybrat si jinou než pedagogickou profesní kariéru.

také ukazuje na spíše zlepšující se situaci, tedy, že šance absolventů, že budou pracovat mimo pedagogické povolání, se v čase spíše snižuje, byť statisticky významné rozdíly ve vztahu k absolventům z roku 2017 nacházíme jen v případě absolventů z let 2013 a 2014.

Tabulka 1: Multinomiální logistická regrese – poměr šancí, že absolventi učitelských a neučitelských pedagogických oborů nebudou pracovat v pedagogickém povolání

Pedagogické povolání jako referenční kategorie	Nepedag. pov.			Ekonom. neakt.		
	OR	p	SE	OR	p	SE
<i>Sociálně demografické faktory</i>						
Muži (ref. ženy)	1,822	***	0,199	0,452	**	0,156
Věk při absolvování	0,985	**	0,006	0,818	***	0,018
<i>Vysokoškolská studia</i>						
Magisterský SP (ref. bakalářský SP)	0,998		0,088	1,249		0,212
Kombinovaná forma (ref. prezenční)	1,167		0,130	2,146	***	0,420
Neučitelské pedagog. obory (ref. učitelské obory)	5,887	***	0,546	2,087	***	0,349
Nepedag. fakulty (ref. pedagogické fakulty)	1,767	***	0,152	0,891		0,158
<i>Rok absolvování (ref. 2017)</i>						
2013	1,687	***	0,230	0,753		0,192
2014	1,331	**	0,178	0,880		0,206
2015	1,113		0,150	0,625	**	0,155
2016	1,219		0,161	0,828		0,186
<i>Mobilita (ref. nepracuje/nežije v kraji své VŠ)</i>						
Pracuje v kraji své VŠ	1,330	***	0,115	0,946		0,154
<i>Region (ref. Praha a Střední Čechy)</i>						
Jihozápad	1,048		0,155	1,762	**	0,462
Severozápad	0,821		0,131	0,568		0,215
Severovýchod	1,228		0,202	1,063		0,323
Jihovýchod	1,566	***	0,207	1,665	**	0,399
Střední Morava	1,303	**	0,173	0,787		0,224
Moravskoslezsko	0,827		0,124	0,604	*	0,191
Zahraničí	3,739	***	1,222	3,971	***	1,880
Nagelkerke Pseudo R-Square	0,309					
N	3428					

Druhý model se zabývá čistě absolventy učitelských oborů. Obecně oproti modelu pro absolventy všech pedagogických oborů nenacházíme výraznější rozdíly. Rozdílné je zde zejména to, že signifikantně větší šanci pracovat v nepedagogickém povolání mají absolventi kombinovaného než absolventi prezenčního studia. Zároveň se v tomto modelu ještě výrazněji ukazuje zlepšující se situace v čase. Tedy, že absolventi učitelství mají stále menší tendenci si nacházet jiné než pedagogické povolání. Zajímavá je také opravdu podstatně nižší šance pracovat

v nepedagogickém povolání u absolventů pracujících v Severozápadním regionu. Ukazuje to na to, že atraktivita učitelského povolání je pro mladé absolventy pracující v Karlovarském a Ústeckém kraji v porovnání s ostatními možnostmi poměrně velká.

Tabulka 2: Multinomiální logistická regrese – poměr šancí, že absolventi učitelských pedagogických SPO nebudou pracovat v pedagogickém povolání

Pedagogické povolání jako referenční kategorie	Nepedag. pov.			Ekonom. neakt.		
	OR	p	SE	OR	p	SE
<i>Sociálně demografické faktory</i>						
Muži (ref. ženy)	1,910	***	0,316	0,324	**	0,177
Věk při absolvování	0,979	*	0,012	0,814	***	0,030
<i>Vysokoškolská studia</i>						
Magisterský SP (ref. bakalářský SP)	0,876		0,168	1,010		0,311
Kombinovaná forma (ref. prezenční)	1,689	**	0,363	3,193	***	1,075
Nepedag. fakulty (ref. pedagogické fakulty)	1,741	***	0,268	1,199		0,327
<i>Rok absolvování (ref. 2017)</i>						
2013	2,486	***	0,585	0,568		0,228
2014	1,551	*	0,371	0,946		0,307
2015	1,590	**	0,372	0,546	*	0,205
2016	1,106		0,264	0,727		0,233
<i>Mobilita (ref. nepracuje/nežije v kraji své VŠ)</i>						
Pracuje v kraji své VŠ	1,534	***	0,240	0,749		0,185
<i>Region (ref. Praha a Střední Čechy)</i>						
Jihozápad	1,218		0,286	1,641		0,623
Severozápad	0,235	***	0,103	0,379	*	0,240
Severovýchod	1,067		0,330	0,820		0,401
Jihovýchod	1,426	*	0,314	1,058		0,382
Střední Morava	0,781		0,199	0,655		0,272
Moravskoslezsko	0,853		0,221	0,480	*	0,242
Zahraničí	5,362	***	2,615	3,543	**	2,259
Nagelkerke Pseudo R-Square	0,200					
N	1524					

